

*A karanténba zárt eszme**Közelítések az 1958-as népi írókról szóló Állásfoglalásához¹*

1.

Író-gondolkodó nemzedékek sorát nyomorította és mérgezte az az alig harminc oldalas, tanulmánybőrbe bújtatott párthatározat, amely a népi írókról szóló Állásfoglalás nevet kapta szerzőitől. Évtizedeken keresztül ennek jegyében szorították föld alá a népi mozgalom színe javát, tették máig hatóan szalonképtelenné a népiség eszméjét, s használták fel, sőt az 1956-os egységet követően teremtették újra és tartották fenn általa a szellemi élet megosztottságát. Tették mindezt a népiekkel szembeni vádak és tévképzetek újramelegítésével, amelyek oly kedvesek voltak az e szempontból azonos nézeteket valló liberális, polgári radikális, szociáldemokrata köröknek is. Jelentőségét hangsúlyozhatjuk annak ellenére, hogy a tanulmány lényegében nem több, mint egy felszínes, a kommunista párt szemszögéből és érdekei alapján hangszerelt és megfogalmazott párthatározat, mely a megfogalmazás professzionalitása mögött mondandójában és tartalmában alig lépett túl egy *Szabad Nép* vezércikken.

Ebben a dolgozatban kísérletet teszünk arra, hogy az 1958-as, a pártnak a népi írókról szóló Állásfoglalását,² az azzal kapcsolatos véleményeket és esetlegesen az újabb dokumentumokat körüljárjuk és értékeljük, különös figyelemmel a népiségkritika rendszerváltozást követő éveiben íródott egyes újabb fejezeteire és szándékaira.³ Úgy vélem, a jelen írás talán hozzájárulhat, hogy adalékot szolgáltatassunk arra a már megfogalmazott felismeréshez, mely szerint a népiségkritika elmúlt évtizedben íródott fejezetei még ma is ugyanazokra a hívószavakra és kritikákra épülnek, amelyek a húszas évek végén a *Tollban*, majd a későbbi *Szép Szó* körében, továbbá a második világháború után a *Haladásban* fogalmazódtak meg,⁴ s amelyeket Révai és Lukács György öntött egységes rendszerbe, mögé a kommunista rendőrség erőszak szervezetét állítva nyomatékul.⁵ Végső soron ez az évtizedes fejlődéstörténeten keresztül kikristályosodott álláspont emelkedett hivatalos szintű állami ideológiává a Király István által írt, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós által véglegesített, majd Aczél György és Benke Valéria által lektorált 1958-as Állásfoglalásban.⁶ Úgy gondolom ezért, hogy a kommunista alapvetésű Állásfoglalás és a rendszerváltást követően újrahangolt népiségkritikát megfogalmazó, a népiség és a kommunisták szövetségességet hangoztató polgári liberális-radikális vélemények között sokkal nagyobb az összhang és szövetségesség, mint az azzal vádolt népiek és a kommunisták között.

Az eddigi elemzések látóhatárát némiképpen tágítva, kísérletet teszünk annak a szemléletnek a meghaladására, amely mindeddig az Állásfoglalást, mint a forradalmat vérbe fojtó hatalom ideológiai alapvetését és legitimációs kísérletét, önmagában vizsgálta és elemezte, s nem állította azt szerves egységbe, a népiekkel szemben folytatott büntetőeljárásokkal, perekkel és ítéletekkel, végső soron az 1956-os forradalmat követő megtorlásokkal, továbbá az erőszak szervezeteknek a háttérben folyó szakadatlan napi munkájával, amely a bármely népi íróval, a népi gondolat elkötelezett hívével szemben az állami szintre emelt ideológia alapján az egyén büntetőjogi felelőssége vonásának lehetőségét teremtette meg. A kép így teljes: állami-párt-

határozat szintjére emelt ideológiai megbélyegzés, ennek alapján az egyén személyes felelősségre vonása és fizikai ellehetetlenítése, s a kettőt összekötő kapocs, a mindennapok megfigyelésének fenyegetettsége. E hármast elemzése természetesen nem nagy találmány, hiszen azt 1957 júniusában maga Kádár vázolta fel egyik beszédében: „Minden területen és mindenféle eszközzel harcolni az ellenforradalom, a Magyar Népköztársaság ellenségeivel szemben. Ez az egyik lényeges vonás. Azért mondom, mindenféle eszközzel, mert arra is gondolunk, hogy ennek a harcnak egy része az, hát úgy mondjam, a szavak csatája, agitáció, a sajtó vonalán folyik, ideológiai harc jellegét ölti. Más tekintetben ez a harc igénybe veszi a proletárdiktatúra minden eszközét: az elnyomást, az internálótábor, a bűnügyi eljárást, a börtönt és a halálbüntetést is, természetesen a halálbüntetést is, ahol ez indokolt.”⁷

Bár a népiségkritika újabb hangjai azt a nyilvánvaló tényt nem kívánták (még) cáfolni, hogy a népieket mint közösséget felszámolni kívánó Állásfoglalás ne lett volna a kommunista rendszer utolsó pillanatáig érvényben, de annak elbogatellizálására már lépéseket tettek, gyakorlati jelentőségének hiányával igyekeztek azt semmissé tenni.⁸ E vélemények természetesen nagy ívben kerültek azon források értékelését, amelyekből megállapítható, hogy a Kádár-rendszer fő ellenfelét a népiekben látta: „A munkástömegekre nem voltak politikai befolyással (az urbánusok – P. B.), a párttagságra nem voltak veszedelmesek, csak a polgárságra. Ez az irányzat tehát nem olyan veszedelmes, mint a népieseké. [...] Tagadom tehát, hogy az urbanizmus [sic!] rosszabb lett volna.”⁹ Szükséges megvizsgálni ezért azon vélemények valóság tartalmát is, amelyek a népi mozgalmat, a népieket a rendszerrel való összeépülés tényével kívánták és kívánják egyre inkább meghatározni, megfelelkezve arról, hogy a Rákosi–Kádár-rendszer kultúrpolitikája őket mindvégig ellenzéként, sőt ellenségként kezelte. Pedig Kádár Jánosnak az 1958-as Állásfoglalás tervezetének a Politikai Bizottság elé kerülése alkalmából mondott beszédét éppen a népiségkritika e vonulatát erősítő Standeisky idézi: „...népiesek akkor léptek fel, amikor a burzsoázia általános krízis-állapotban volt, [...] tevékenységük objektíve, képviselőinek szándékától függetlenül is a burzsoázia célkitűzéseit támogatja. [...] A népieseket, *mint jelenleg a reakciót támogató politikai csoportot, meg kell szüntetni* elsősorban politikai eszközökkel, *de ha szükséges, adminisztratív rendszabályokkal is*. Irodalmi csoportként létezhetnek, amennyiben a párt ideológiai nézetei, célkitűzései iránt lojális magatartást tanúsítanak.”¹⁰

2.

Az Állásfoglalás ideája a koalíciós idők végétől az 1956-os forradalomig tartó időszak alatt fogant meg, s a kommunistákat nyomasztó felismerések szükségszerű következménye volt. 1956 után elkerülhetetlenné vált, hogy megtörténjék „a marxista válaszcím az ellenforradalom által felszínre vetett kérdésekre”.¹¹ Az Állásfoglalás felvezető szövegében rögzítette, hogy az „ideológiai tisztulás egyik figyelemre méltó akadálya ma még – különösen értelmiségi és kispolgári körökben – az úgynevezett népi írók ideológiája, a népi írók múltjának, közelmúltjának és jelenének értelmezésében és értékelésében mutatkozó téveszmék”.¹² A forradalom után egyértelművé és világossá vált, hogy a népi írók által képviselt autonóm, nemzeti demokratikus eszmerendszer képes társadalomszervező erővé válni, tényleges és világos alternatívája a kommunista rendszernek, sőt képes a két nagy egymásnak feszülő rendszer által kínált megoldások meghaladására is, ahogyan Kovács Imre is fogalmazott: „Amit nem tudtak megbocsátani, de elnézni sem, az a párt legsarkalatosabb tételének, ideológiai és politikai monopóliumának a kihívása: alternatív megoldást ajánlottak. Nem a kommunizmus megdöntését – a kommunizmus behelyettesítését!”¹³ Olyan érték- és minőségközpontú, a nemzeti hagyományokhoz

szervesen illeszkedő, a szociális értékek iránt rendkívüli érzékenységet tanúsító világkép lépett a nyilvánosság és a nagypolitika színpadára '56-ban, amelyik egyik napról a másikra képes volt mozgósítani képviselőit, szimpatizánsait és reális választási lehetőséget kínált a reformer kommunista-szocialista irányzatokkal szemben. Hordozói révén mind a szellem-kultúra-irodalom (Illyés, Németh, Szabó Lőrinc, Kodály, Sinka stb.) világában, mind a politika-hatalom szférájában (Farkas Ferenc, Kovács Béla, Bibó, Szigethy Attila, Kiss Sándor és a második vonal) el-lensúlyként artikulálta önmagát.¹⁴ Vagy másképpen fogalmazva, olyan, az archaikus népiség és a keresztény létszemléleti formák szintéziséből megszületett, a népi mitologizmusban és a tradicionális közösségelvűségben gyökerező eszmerendszer alapozódott meg, amely szerves összhangot létesített a „liberális és egalitárius törekvések egyeztetését célzó modern európai demokrácia-felfogások, szellemtörténeti-morálfilozófiai ereszű (egyszersmind erkölcs-, szellem- és nemzetközpontú) gondolkodásmódok lényegével”.¹⁵ Kádárék, Aczélék felismerték, hogy az ötvenes évek első felében folytatott, az elfojtás, a „hajófenékre szorítás” gyakorlata a népiek esetében a továbbiakban már nem elégséges, hiszen az eszme a száműzetés és a teljes perifériára szorítotttság állapotában is tovább hatott és élt. Tévőlegesen kellett az eszmerendszerrel szemben fellépni, meg kellett határozni azokat a sajátosságokat, amelyek alapján a népiek ellenségként voltak minősíthetők, és egyúttal lehetőséget kellett teremteni az adminisztratív-terrorisztikus¹⁶ fellépésekre. A népieknek a forradalom előkészítésében és a forradalomban betöltött progresszív, a kommunisták által felismert és negatívnak minősített szerepére, maga az Állásfoglalás is világosan rámutatott: „komoly felelősség terheli (a népieket – P. B.) [...] a proletárdiktatúra államának belső fellazításában, az ellenforradalom szellemi előkészítésében való részvételért”.¹⁷ A szerző, Király István is ezt emelte ki egy vele készített beszélgetésben, nevezetesen, hogy az állásfoglalás megszületése az '56-os forradalmat követő szocialista rendszer konszolidációjához szükségeltetett: „...politikai szinten ez volt a kulcs, politikai-gazdasági szinten ez volt a kulcskérdés (a tömeges tévesztés – P. B.). És meggyőződésem, hogy a népi írói állásfoglalás, mint politikai szükséglet, ilyen jelleggel merült fel. Mint másik melléktéma, a nacionalizmusnak a fő veszélyként való jelzése, amelyik elsősorban a szovjetellenességet jelentette, akkor nacionalista veszélyt jelzett az országban.”¹⁸

A kommunista párt vezetői felismerték annak a fenyegetését is, hogy a népi mozgalom 1948–49-ben szétszórt és szétzilált tagjai 1953-ra ismét egymásra találtak, s megteremtődött az egységes fellépés újbóli lehetősége.¹⁹ Hogy ez a felismerés és elgondolás mennyire élő probléma volt a kommunisták gondolkodásában, annak igazolásául idézzük, a Szovjetunióból delegált kommunista költő, Jevgenyij Dolmatovszkij 1957-es magyarországi jelentésének egy mondatát: „Úgy vélem, ha tovább foglalkozunk a magyar írókkal (Németh László, Illyés Gyula és Veres Péter megdolgozásáról volt szó – P. B.), megbonthatjuk az összetartásukat.”²⁰ A népiek megosztásának szándékát később a népi írók reagálását feldolgozó belügyi jelentés ex katedra ki is mondta: „A népiesek igen érzékenyen reagálnak minden bírálatra. S a személyüket ért bármilyen sérelem visszalöki őket a többi közé. E szempontból aligha támasztotta alá és segítette elő a pártállásfoglalás célkitűzéseit – ideológiai tisztázódás, a népiesek sorainak bomlasztása – az *Élet és Irodalom*, valamint a *Kortárs* hasábjain megjelenő vita. Kevés cikktől eltekintve (mint pl. Kerékgyártó, Szentkirályi, Koczás Sándor, Diószegi András cikke) ezek színvonala erősen elmaradt a pártállásfoglalás színvonala mögött. Káros és hibás nézetek is felmerültek a vita során, egyes cikkek hangja bántó, sértő volt. (Pl. Földeák Jánosé vagy Molnár Gézáé, aki tárgyi ismeretek nélkül, szubjektív, felülről kezelő hangot ütött meg cikkében.) A Vita ilyen alakulása növelte a népiesek ellenállását, többségük nem ismerte el »méltó vitapartnerként« a cikkek íróit.”²¹

Mindezekre figyelemmel alapjaiban tévesnek tartom azt a sok helyütt hangoztatott vélelményt, mely szerint az Állásfoglalás lényegi jellegét az adta, hogy „a párt bírálva-elis-

merve próbálkozott újra a szövetségkereséssel, vagyis a népiek politikai csoportosulást nem hozhatnak létre, íróként azonban számítanak rájuk.”²² Vagy más megfogalmazásban: „Az állásfoglalás írásbeli megrovásnak s egyben valamiféle kiegyezési okiratnak tekinthető, amivel együtt járt a hosszabb-rövidebb időtartamú szilencium is. A retorzióknak ez a formája azonban össze sem hasonlítható a kommunista renegátokat sújtó börtönbüntetéssel, később pedig a hazájukból való kiebudalással.”²³ A népieket általánosságban a kommunistákkal szövetségben álló társutasoknak tekinteni, a kommunisták részéről pedig azt feltételezni, hogy valamennyi népiben szövetségest kerestek, s nem kizárólagosan kirakatemberekre volt szükségük, a tények ismeretének teljes hiányára utal. Idézzük Bibó István szavait, aki e körben pontosan tárta fel a kommunisták szándékát és céljait: „Szegény lesajnált, forrófejű, idealista, naiv, utópista, taktika nélküli, céljaikat taktikának alárendelni nem tudó narodnyikok, eszerek, népi írók, akik mindig valami emberit akartak: kollektivizálni akartak ott, ahol a parasztság erre hajlott, és szabad gazdaságot akartak, ahol a parasztság ezt akarta ahelyett, hogy azt tették volna, amit a séma előírt, tekintet nélkül a parasztság kívánságára. A bolsevizmus legnagyobb taktikai sikereit mindig azzal aratta, hogy az ő programjaik szelét fogta vitorlájába, s mikor azután ez a szél megerősítette őket hatalmukban, akkor ezeket az útítársakat kilökte a hajóból, hajófenékre vagy víz alá nyomta: nevétségessé tette, prostituálta, bérencfeladatokra szorította.”²⁴

Ez az álláspont – amely a népiek egészét társutas szövetségeseznek látta – ugyanis az Erdei Ferenc és Darvas József vagy Nánási László és Gosztonyi János, Kónya Lajos kirakatpéldáját általánosítja, s mélyen hallgat azon népiekről, akik más útra kényszerültek: egyfelől az 1948–49-ben, majd az 1956-os forradalmat követően emigrációba menekülők tömegéről;²⁵ másfelől a belső száműzetésbe, a teljes elhallgattatás és kiszolgáltatottság állapotába kerültekről.²⁶ Ahogyan Ács Margit fogalmazott: „Ebből a nézetből csak Erdei Ferenc, Darvas József látszik, az Illyést respektáló Révai és Rákosi, a népi kollégiumokból a folyóiratok dicsfényébe pattanó fiatalok, Juhász, Nagy László, de nem látszanak a népbíróság előtt megjelenő költők, Szabó Lőrinc, Sinka, a nyomorba és elszigeteltségbe szorult és minden nyilvánosságtól megfosztott Kodolányi, s nemcsak Erdélyi József bűnhődése nem látszik, hanem az antiszemitizmus kérdéséről az egész világon példa nélkül álló lelkiismeretességgel gondolkodó és az Illyés szerkesztette *Válaszban* tanulmányt publikáló Bibó elnémitása sem. És nem látszik Németh László fenyegetettsége és az *Egy mondatot* író Illyés, a felocsúdó és a pártosságából kihátráló fiatalok, Nagy Lászlók lelkiismereti drámája sem.”²⁷ S ha már Németh Lászlónál tartunk, nem látszik e megvilágításnál az sem, hogy a Kádár-rendszer ugyan adott nekünk egy regényíró-dramaszerző Németh Lászlót, de a lapszerkesztő és egy folyóirat arculatát meghatározó szerző, az „organizátor” és a század egyik legnagyobb formátumú esszé- és tanulmányírója, közírója az 1948–49-es fordulattal jórészt végleg sírba szállt, a termés java – akkor már részint légtüres térben – csak a rendszerváltozás éveiben láthatott újra napvilágot. S hogy Németh László viszonyát a regnáló szocialista hatalomhoz ne csak a népiek vagy velük szimpatizálók szemszögéből vett álláspontokkal támasszuk alá, idézzük a hitelesség kedvéért például a meggyőződéses baloldali politológus Bihari Mihály szavait is: „Az 1956-os forradalom elbukása után Németh László is még éli, *kényszerűen átéli* majdnem 20 évig azt a típusú szocializmust, amelyet *oly következetesen bírált, tagadott meg és utasított el* magától (kiemelések tőlem – P. B.).”²⁸

Ez, a szövetségpolitikát hangsúlyozó egyoldalú álláspont ugyanis – s most itt nem folytatom azt a liberális-radikális történetírás által kezdett, nyilvánvalóan nemtelen, patikamérlegesen mérhetetlen vitát, hogy ki ült többet börtönben, kit üldöztek el jobban hazájából, kényszerült emigrációba, s ki hány évet töltött belső száműzetésben és némaságra kárhóztatva – az értékelés során megfelelnek arról a nyilvánvaló tényről, hogy a népiek-

nek az 1956-os forradalom lelki és szellemi előkészítésében, az Írószövetség, az *Irodalmi Újság* mozgósító tevékenységében, majd a forradalom ideje alatt a koalíciós kormányzati fellépésben, jelentős és meghatározó szerepe volt, s ezért az Állásfoglalás sokkal inkább tekinthető a népiek e szerepére adott határozott válasznak, mintsem kioktatásnak, az Állásfoglalás „igazi motívuma a Parasztpárt '56-os szereplése volt”.²⁹ A Kádári-rendnek az 1957-es barátkozó gesztusai sokkal inkább az átmeneti zavarodottság, a forradalmat követő sokk és bizonytalanság, gyengeség megnyilvánulásának mozzanatai, semmint a szövetségkeresése. Az Állásfoglalás világosan fogalmaz: „...hozzásegítsen a népiek körüli ideológiai zavar eloszlátásához, a népi írók antimarxista nézeteinek leküzdéséhez”.³⁰ E célkitűzésből pedig egyértelműen megállapítható, hogy a dokumentumban a népi szellemiség leküzdéséről, egy alapjaiban antimarxista, a szovjet gyarmatosítást elutasító mozgalom adminisztratív kiiktatásáról volt szó, és nem holmi kedélyes dorgálásról és kioktatásról. Ezzel szemben, talán nem alaptalanul állítjuk, hogy az Állásfoglalás az egyéni felelősségre vonásokon túl,³¹ a kommunista hatalmakra jellemző módon, a *kollektív felelősség elvét* is felállította a népi mozgalomhoz bármely szálon kötődő személyekkel szemben, amely mind tartalmában, mind az egyes személyre gyakorolt hatásában sokkal súlyosabb következményekkel járt hosszú távon, mint adott esetben az azonnali konkrét büntetés. A börtönből volt szabadulás, a megbélyegzés és kiközösítés holtig tartó retorziókat vont maga után.

Utalnunk kell Salamon Konrád monográfiájának megállapítására is: „a népiek társadalmi-politikai nézeteinek bírálata egyre sürgetőbbé vált az újra berendezkedő kommunista hatalom számára, mert fel kellett ismernie, hogy a forradalmat vállaló kommunisták nézetei a népiek harmadikutas elképzeléseinek irányába haladtak”.³² Kádárék helyesen mérték fel, hogy a népiek által képviselt eszmerendszer jelentette a fő veszélyt a kommunista hatalom számára, hiszen szemben a polgári, urbánus szellemi vagy a reformkommunista irányzatokkal, a népi eszmék nemcsak a parasztság és az értelmiség köreiben, hanem a munkástömegekben és a forradalommal szimpatizáló kommunisták köreiben is teret hódítottak. Kádárék számára nem az „elhajolt” kommunista elvtársak jelentették a fő veszélyt. Őket a párt írott és íratlan szabályainak megszegéséért „házon belül” megbüntették, kivégezték, börtönbe zárták vagy elüldözték. A párton kívül álló tömegek ezt „családon belüli” perpatvarnak tekintették. A fő gondot a népiség okozta, amely a kommunista internacionalista, a nemzeti sajátosságokat és jellemvonásokat kiiktató világgépével szemben a társadalom többsége számára az organikus nemzeti társadalom és gazdaság alapeszményeit képviselte, s világosan mutatott rá a nemzeti közösség számára idegen, a kommunista mozgalomnak minden erkölcsi és etikai szabályt felülíró nézeteinek tarthatatlanságára, bemutatva azt a szolidaritáson és igazságosságon alapuló évezredek rendet, amelyet igyekeztek kitörölni emlékezetéből, s felmutatta a szabadság és jog eszményének képét, amely szöges ellentétben állt a kommunista társadalmak forradalmi „törvényességével”. A Kádár-rendszer egyik fő politikai szereplője, Kállai Gyula mindezt így foglalta össze 1958 februárjában egy vezető pártfunkcionáriusoknak tartott előadásában: „Illyés és köre minden alapvető kérdésben szemben áll velünk: a munkásosztály vezető szerepét tekintve, a proletárdiktatúra kérdésében, a mezőgazdaság szocialista átszervezését illetően stb. Az ellenforradalom alatt ez a tisztán értelmiségiekből álló politikai csoport tömörült a Petőfi Pártba.”³³

A forradalom után hatalomba lépő kommunisták számára döbbenetes élmény lehetett annak felismerése, hogy a bátortalan lendülettel, de hihetetlen belső összetartó erővel és vonzással színre lépő szellemi és politikai mozgalom szakított az alapvető marxista-leninista elképzelésekkel, és egyúttal távol tartotta magát a nemzetközi liberális elvektől is. Olyan, a kétezres éves görög-római filozófia és gazdasági-jogi rendszeren, továbbá a másfél ezer éves kereszténységben fejlődő eszmeiséget és világgépet vázolt fel, amely magába épí-

tette a modern alkotmányos fejlődés, parlamentarizmus eredményeit, s képes volt választ adni a kor kihívásaira, figyelembe véve a nemzeti hagyományokat és sajátosságokat. Ré-
 múltan konstatalhatták, hogy a népi mozgalom pontosan artikulálja a demokrácia, az em-
 berség és a szabadság addig általuk kisajátított fogalmát, továbbá az igazságosság és a szo-
 lidaritás elveit, s képes a kizárólagosan keletről vagy éppen nyugatról importált eszmék
 hazai műhelyekben történő előállítására, közérthető megfogalmazására.³⁴ Ahogyan Bibó
 évtizedekkel később megfogalmazza a népi mozgalom lényegét: „...olyan radikális mozgal-
 mat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magába a teljes társadalmi felszabadulás
 követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a köve-
 telményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szét-
 szabdáló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetik
 le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni.”³⁵

A forradalom leverését követő értékelésekben felismerték azt is, hogy a szellemi előké-
 szítésben részt vevő reformista kommunista erők, a forradalom eseményeinek és a forrada-
 lom után gyorsan szerveződő többpártrendszernek már csak „követője, nem pedig cselekvő
 részese”³⁶ volt. Úgy vélem – bár ezt sosem fogjuk bizonyosan tudni –, hogy a tetszhalott
 állapotból ébredő Független Kisgazdapárt, a Petőfi Párt és a Magyar Parasztszövetség, to-
 vábbá a szerveződő Demokrata Néppárt – az 1948-es egyesítés emléktől még benuult, de
 a kommunistákkal feltétlen szembenálló szociáldemokraták mellett – a többpártrendszert
 és a koalíciós kormányzást a népiek harmadik utas eszmerendszerének alapulvételével kí-
 vánták volna megszervezni.³⁷ Ezt az eszmerendzert és annak lényegét, az 1956. októberi
 helyzetet évtizedekkel később visszatekintve Bibó így foglalta össze: „Mindenekelőtt igen-
 lően viszonyult (a népi mozgalom – P. B.) az egész francia forradalmi hagyományhoz, an-
 nak demokratikus szabadság-egyenlőség-testvériség jelszavához, csak éppen annak eredeti
 értelmében és nem beléjük értelmezve azokat a torzulásokat, amelyeket azóta különböző
 úgynevezett ideológiák ehhez kapcsolnak. Vagy a szabadság jelszavához nem kapcsolták
 hozzá a nagytőke és a nagyvagyon korlátlan hatalmát mint szabadságot, az egyenlőség fo-
 galmához nem kapcsolták hozzá a centralizált államhatalmat, mint amelyik majd hivatott
 lesz ezt az egyenlőséget biztosítani. Az agrárkérdésekben volt egy világosan körülhatárolt
 jelszavuk, ami kb. abban állt, hogy a paraszti életforma szabadságát hirdetik meg, ez ma-
 gában foglalta mind a magántulajdon szabadságát, mind a szövetkezés szabadságát. Magu-
 kévéá tették a teljes parlamenti demokrácia egész követelményrendszerét, többpártrendszer-
 rel és független bírósággal, sajtó-, gyülekezési és gondolatszabadsággal együtt. Világosan
 szemben álltak a nagybirtok és nagytőke bármiféle restaurálásával, teljességgel mellette áll-
 tak a munkástanácsoknak, és azoknak minél nagyobb szabadságot és függetlenséget akartak
 biztosítani.”³⁸

S azon felül, hogy ez az eszmerendszer napok alatt a nyilvánosság előtt – s ma már látjuk
 az akkor nyilvánosságot nem kapott dokumentumokban is – öltött testet Németh László, Bibó
 István, Farkas Ferenc, Féja Géza és a többiek írásaiban, lényegében az egyetlen biztos és ki-
 forrott eszmerendszernek volt tekinthető: „Ez nagymértékben különbözött attól a bizonyta-
 lanságtól, ami a független kisgazda, szociáldemokrata és kommunista vonalon uralkodott eb-
 ben a pillanatban. A független kisgazdák és a szociáldemokraták ugyanis nem döntöttek el
 egyértelműen, hogy hogyan viszonyulnak az egész nagytőke kérdéséhez, a kommunisták pedig
 nem tudták pontosan, hogy a többpártrendszeres világban, méghozzá egy egypártrendszer után
 visszaállított többpártrendszeres világban, hogyan helyezkednek majd el, érte rajta a Nagy
 Imre által vezetett pártot. Úgyhogy a kommunista kommentátorok véleménye szerint teljesen
 helyesen állapították meg, hogy ebben a pillanatban a Parasztpárt volt az, amelyiknek legin-
 kább volt programja, és amelyik, hogy úgy mondjam, a helyén érezte magát az új szituá-

cióban.”³⁹ Ezt a biztonságot és kiteljesedettséget nyilvánvalóan az magyarázhatja, hogy bár a népieket is teljesen készületlenül és váratlanul érte a forradalom kitörése, annak eseményei és ideái a népiség eszméi nyomán és azokat követve bontakoztak ki. Amíg tehát a reformer kommunisták, a szociáldemokraták és bizonyos értelemben a kisgazdák és a kereszténydemokrata politikusok igyekeztek önmagukat és elképzeléseiket a tényleges folyamatokhoz igazítani, azokkal lépést tartani, addig a népiek számára mindez természetes folyamatként játszódott le, hiszen az évtizedeken keresztül kikristályosodott eszmerendszerük vált a hétköznapi valóságává.⁴⁰ A kádári restauráció számára ezért volt feltétlenül szükséges az eszmerendszerrel történő haladéktalan leszámolás, az írók megfélemlítése, a politikai téren is aktív szereplők bíróság elé állítása.

Miután a kommunisták az 1956-os forradalmat követően számos hiábavaló kísérletet tettek a népiek megosztására, a népi és urbánus, valamint a forradalomban szerepet vállaló kommunista írók szembeállítására, készítették a népieket a forradalom eredményeitől történő elhatárolódásra,⁴¹ e legitimitási kísérletek kudarcának eredménye lett végül is az Állásfoglalás, nyílt hadüzenet.⁴² Hiába próbálták az 1957. január 18-án felfüggesztett Magyar Írók Szövetsége helyett életre hívott Irodalmi Tanácsba becsalogatni Illyést, Németh Lászlót és Veres Pétert, próbálkozásuk sikertelen maradt. Maga az Állásfoglalás is részletesen sorolja a népiek bűnlajstromát: „...a »népiek« az ellenforradalom fegyveres leverése után sem könnyítették meg a konszolidációt. Személyi tekintélyükkel, az Írószövetségben elfoglalt vezető pozíciókból továbbra is éles ellenzéki álláspontot képviseltek (Gond és hitvallás, Veres Péter szereplése az 1956. decemberi közgyűlésen).”⁴³ S az oly sokszor felemlegetett Németh László-i Kossuth-díj sem hozta meg a kívánt eredményt, mert bár a díjat visszautasítani nem lehetett – az adományázásról szóló döntést a kommunista hatalom önjáróan hozta meg –, Németh László – véleményem szerint – bravúros testcsellel tért ki a kompromittálás elől, s fordította fegyverüket az átadók ellen: a díjat személyesen nem, csak felesége útján vette át, a vele járó pénzjutalmat pedig megduplázta, s felét a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárának, felét pedig a börtönben levő írók és politikusok családtagjainak a segélyezésére fordította.⁴⁴ A baloldali-liberális álláspont – mely szerint a kommunisták a népieket szövetségesként kívánták megnyerni, akik ezt el is fogadták és behódoltak – Illyés Gyulát, mint „tárgyalópartnernek felajánlkozó”, Németh Lászlót pedig olyan személynek mutatja be, aki „a forradalom alatt írott cikkeire hivatkozva kínálkozott fel a hatalomnak”.⁴⁵ Ez az álláspont természetesen vulgárisan általánosító és így természetesen pontatlan és helytelen. Itt most csak utaljunk N. Pál József tanulmányára, amely teljesszerűen feldolgozta Németh László 1956-os és az azt követően tanúsított magatartását, nyilvánvalóvá téve, hogy semmiféle felkínálkozásról nem volt szó esetében. Továbbá szintén csak utalásszerűen idézzük fel Monostori Imre írását, amely szerint a hatalomnak a Németh László irányába tett gesztusaiból erőteljesen érzékelhető volt, „hogy a párt *valóban taktikai játékot folytatott* Németh László hivatalos, politikailag is jóváhagyott szellemi státusával kapcsolatban. A következő lépése során ugyanis nem kiemeli, hanem visszahelyezi Némethet a többi – bírálendő – politikai-ideológiai múltjáért elítélendő szellemi ember közé. Az új hatalmi »elit« (legalábbis annak domináns része) a fizikai megtorlások kiegészítőjeként, megfélemlítésként a szellemi élet szférájában is stratégiai irányt kíván mutatni, illetőleg – diktatúráról lévén szó – diktálni.”⁴⁶

Salamon Konrád egyetértőleg idézi N. Pál József álláspontját, amely egybeesik Standszky véleményével is, nevezetesen, hogy a hatalmában egyre izmosabb és öntudatosabb kádári pártvezetés nem vette észre, hogy a népiek megbíráásával és annak megvitatására szervezett rendezvénysorozatával túllő a célon, s így biztos nem éri el, hogy a népiek a politika által megteremtteni kívánt konszolidációnak akárcsak hallgatólagos támogatói le-

gyenek: a „megszégyenítő kioktatás hangsúlyosabb volt, mint az alkuajánlat”.⁴⁷ Ez az álláspont téves beállítást rögzít és vesz át kritika nélkül, hiszen az Állásfoglalás előzményeiből, illetőleg magából az Állásfoglalás szövegéből és az azt követő vitából egyértelműen megállapítható, hogy – még ha ilyen irányú szándék egyes résztvevőkben munkált is – szó sem volt alkuajánlatról, esetlegesen kioktatásról. Már az 1957. júniusi párthatározat is egyértelműen rögzítette, hogy „ellentámadást kell indítani az ellenforradalom kulturális életünkben jelentkező térhódítása ellen, a politikailag és szakmailag meg kell erősíteni a párt- és államvezetés hadállásait, eltávolítva a kulturális élet kulcspozícióiból az ellenforradalmi elemeket”.⁴⁸ Az Állásfoglalás és az azt követő vesszőfutás nyilvános szellemi kivégzés kívánt lenni, a feltétlen behódolás diktátuma, a népiekkel történő egyéni és csoportszintű leszámolás. Szó sincs tehát semmiféle célon túli túllövésről, a párthatározat és az azt továbbgerjesztő megnyilvánulások pontosan azt a célt szolgálták, amely a pártvezetők szándékában állt: államhatalmi eszközökkel, adminisztratív úton is megfélemlíteni és megsemmisíteni a népi mozgalom szellemi bázisát, az egyénnek a teljes és feltétlen behódolás esetén a pusztta túlélést felajánlva. Határozottan kell rámutatni arra, hogy a Rákosi-, majd a kádári rendszer a népiséget a kommunizmussal szembenálló és vele ellenséges ideológiának tartotta, félreérthetetlené téve, hogy nem tűri a népiek csoportszintű tevékenységét és közösségvállalását, sem pedig az egyéni politikálás létezését.⁴⁹

3.

Mutassunk rá egyértelműen arra is, hogy bár a népiségnek számos olyan eleme volt, amelyet a hazai kommunista és szocialista diktatúrák felhasználtak, a népiség eszmerendszere által felölelt alkotóelemek, így a többpártrendszeren nyugvó alkotmányos parlamenti berendezkedés, a szólás- és sajtószabadság, a vallásszabadság, a hatalmi ágak elválasztásának elve, a munkásosztály vezető szerepének tagadása, a nemzeti szuverenitás eszméje oly mértékben mondtak ellent a regnáló kommunista diktatúra rendszerének, hogy tényleges szövetségesi, tudatos partneri kapcsolatról beszélni, komolyan nem vehető szellemi kísérletnek tekinthető csak.

Mindennek bizonyosságául röviden idézzük fel a népi mozgalomhoz tartozó Bibó István néhány gondolatát,⁵⁰ amelyek ismeretében megérthetjük, miért volt a kádári rendszernek oly sürgős és halaszthatatlanul fontos a népiek erőszakos egyedi integrálása vagy elhallgatatása, megfélemlítése. Bibót azért kell és lehet itt és most középpontba állítanunk, hiszen maga az Állásfoglalás is őt határozta meg a Petőfi-Parasztpárt, a szerveződő népi mozgalom központi figurájaként: „...a reakciós tömeghangulat nyomására a Petőfi Párt vezetősége szinte óráról órára toledott jobbrafelé: nem fogadták el Erdei Ferencet, az eszmei vezetés a régtől jobboldali Bibó István kezébe került, mellette Farkas Ferenc játszott jelentős szerepet, Németh László mellett Féja Géza jelentkezett publicisztikai írásokkal.”⁵¹

Bibó kiemelése, gyors és súlyos börtönbüntetése nem véletlen tehát, hiszen az általa összefoglalt eszmerendszer minden pontján szemben állt, és tagadta nemcsak a Rákosi-féle, de a forradalom leverését követően berendezkedő Kádári-szocializmust is, s az eszmerendszernek nem voltak olyan lényegi kapcsolódási pontjai, az egyénnek esetleges kompromittálódó kényszerű egzisztenciális együttműködésén túl, amelyek nyomán – mint például a polgári liberális-radikális köröknél vagy az elhajolt reformkommunista irányzatoknál – a két szellemi irányzatot összefésülni lehetett volna. Hogy ez mennyire kézzel fogható és tapintható felismerés volt, azt jól mutatja Kádár 1958. január 27-én elmondott parlamenti

beszéde, amelyet egyes vélemények szerint éppen az Állásfoglalás egyik szerzője, Király István sugallt:⁵² „Ellene vagyunk az irodalom vagy a kultúra más területein a reakciós vagy a politikai maradiságot képviselő politikai csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusrányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a haladással ilyen vagy olyan formában szemben álló politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies irodalmi csoportosulást. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiindulópontja kimondva vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében, és ez semmiképpen sincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezetője a munkásosztály.”⁵³

Bibó alább idézett írásai 1956 októberéből származnak, túl a forradalom első napjain, de még az szovjet megszálláson innen, amikor is legszabadabban, egyéb szempontoktól mentesen fejthette ki elképzeléseit. Szellemi alapvetése szerint elégtelen a sztálinizmus elítélése, hiszen az eljövendő kibontakozás a marxizmus–leninizmus alapján sem képzelhető el: „Nem megyünk semmire, ha a gondolkodónak teljesen szűk és önállóan Sztálin eszmevilágát elítéljük, de Marx és Lenin csálhatatlanságát továbbra is fenn akarjuk tartani s egy új kibontakozás alapjául elfogadtatni.”⁵⁴ Bibó tehát nemcsak a Rákosi-diktatúra meghaladását követelte, hanem szemben állt a reformkommunista erőkkal, a marxista–leninista alapokon álló szocializmus-felfogással is, s a történelmi materializmusra mint a marxista–leninista társadalomszemlélet teljes beszűkülésének egyik legfőbb tényezőjére tekintett. Azt természetesen ő sem vitatta, hogy a meghirdetett politikai és társadalmi harc végső céljához, „a szabadság, az ember felszabadítása a természet, a munka és a társadalmi elnyomás alól”⁵⁵ helyes, és érvényességéhez kétség sem férhet. Kétségessé vált azonban a cél köré épített marxista–leninista eszmerendszer, másrészt „az eszközöknek az a rendszere, melyeket az eszmék alapján kiépített, s melyek nem a kítűzött cél felé, hanem attól elfelé vezetnek: az erőszak kultusza, a diktatúra állandósítása s egyáltalán a minden erkölcsi gátlástól felszabadított taktikai szempont egyeduralma”.⁵⁶ Vitatta az osztályharcnak mint a történelem végső értelmének és erkölcsének szükségességét, megkérdőjelezte az egyetlen párt vezető szerepét, s ezt is mint a proletárdiktatúrát a „legvészerhesebb marxi örökség”-nek tartotta.

Bibó a létező szocializmus szinte minden lényeges tézisének megkérdőjelezte és tagadta, nem véletlen hát, hogy az állásfoglalás érdemi része a következő megállapításokkal kezdődik: a népi mozgalom „alapvető eszmei jellemvonása egy erős nacionalizmussal telített »harmadikutas« koncepció; az imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nem létező harmadik útnak, a »külön magyar útnak« hamis illúziója”.⁵⁷ E harmadik út lényegét abban foglalták össze a szerzők, hogy bár látszólag elveti a burzsoázia vezető szerepét, de egyúttal elutasítja a proletariátus vezető szerepét is, a „középrétegeket, illetve az értelmiséget s a parasztságot tartják a fejlődés tömegerejének”, amely eszmerendszer végül is „nem megy túl célkitűzéseiben a polgári demokrácia keretein”.⁵⁸

A kommunista tézisek tagadásán túl összefoglalta azokat az elveit és eszméit, a gyakorlati tennivalókat is, amelyeket az új társadalmi rend eszmei alapvetésének tartott. Rendkívül pontosan és szemléletesen határozta meg a marxista–leninista állam lényegét és fő sajátosságait, s az ebből fakadó legsürgősebb tennivalókat, visszanyúlva a keresztény Európa társadalomfejlődésének valódi gyökereihez, amelyet az új szocialista rend kívánt a XX. században néhány évtized alatt felülírni, s visszanyúlt ahhoz a morális és erkölcsös hatalomgyakorlás gondolatához is, amelyet a mohó és gátlástalan kommunizmus kívánt felszámolni: „Másfél ezer éves görög–római előkészítés után, másfél ezer éves keresztény társadalomszervezési munka alapján a háromszáz éves modern újkori alkotmányos állam fejlődése az államot túlnyomó részben erkölcsi személyiséggé tett, amely most azon a ponton van,

hogy hatalomkoncentrációból fokozatosan átalakul a tárgyilagos szakszolgálatok szervezetévé. Négy évtizedes marxista–leninista–sztálinista gyakorlatnak sikerült ezt a háromezer éves kultúrfejlődést megfordítani, és az államot ismét emberséget, adott szót, kölcsönösséget nem ismerő dúvaddá tenni. A legsürgősebb feladat ennek a dúvad-államnak minden megnyilvánulását felszámolni.⁵⁹

Hitet tett az abszolút szabadság fogalma mellett, amely nem egyik vagy másik csoport relatív szabadságát biztosítja, hanem az egymás szabadságát növelő és erősítő erőt, az egyoldalú hatalomkoncentráció, a hatalmi túlsúlyok kialakulásának gátló eszközét. S hitet tett a magántulajdon – amely lehet az emberi szabadság egyik megvalósulási formája –, továbbá a magántulajdonon és a szabad vállalkozáson alapuló kapitalizmus mellett: „A kapitalizmus, abban a részében, amelyben a szabad vállalkozás rendszerét jelenti, az egyik hatásos mozgatórugója az ember technikai haladásának, s ma, annyszor bejelentett összeomlása és szétrohadása sokadik évtizedében több vitalitást mutat, mint bármely világmegváltó zsarnokság.”⁶⁰ Tagadta a szocializmus és a kommunizmus által vallott, a termelőeszközök szükségszerű köztulajdonba vételének jogosultságát, amely természetesen nem is tekinthető az emberi felszabadulás kizárólagos formájának. Ezzel szemben hangsúlyozta az alkotó ember egyediségét, a szellemi alkotások szuverenitását és szabadságát: „Minden alkotás és minden erkölcs eredendően individualista, mert csak a személyiség a hordozója és a létrehozója, és eredendően közösségi, mert csak a közösség lehet a megőrzője és hitelesítője. Ez így volt, mielőtt a szocializmus egyáltalán lett volna, és így lesz akkor is, amikor a szocializmus már rég nem lesz sem probléma, sem program. Külön szocialista művészetről, alkotásról, irodalomról és külön szocialista erkölcsről beszélni tehát barbárság és értelmetlenség.”⁶¹

A szellemi alapvetés és tisztázás munkája során, néhány nappal később a politikai és az alkotmányjogi kibontakozás útjának vázlatát is papírra vetette. Az egypártrendszer feladásával egyidejűleg szabad, többpárti választáson alapuló parlamentáris demokrácia megteremtését sürgette oly módon, hogy a magyar köztársaság jogfolytonosságát az 1947. szeptemberi állapotokhoz visszatérve teremtette volna meg, elvetve az illegitim hatalomgyakorlás addigi eredményeit.⁶² Közösen elfogadandó alapelvként rögzítette a köztársasági államforma sértetlenségét, a szabad választások, a miniszeri felelősség, a bírói függetlenség, a közigazgatás bírói ellenőrzésének, a hatalmi ágak elválasztásának, a sajtó- és szólásszabadság követelményét. Fenn kívánta tartani a földreform eredményeit, megszüntetve ugyanakkor a termelőszövetkezeti kényszert; lehetőséget kívánt biztosítani a szabad vállalkozásoknak, akár egyéni, akár a társas vállalkozások formájában. Nem kívánt eltekinteni a bűnösök számmonkérésétől, de ezt a hajsza és a hisztéria elkerülésével, a szigorú törvényesség talaján kívánta megvalósítani. Az igazságtalanságok és jogfosztások jóvátételét követelte nemcsak a párttagokkal, hanem mindenkiel szemben az elkobzott tulajdon és az elmaradt fizetés visszaadásával is. Újjá kívánta szervezni versenyvizsga-rendszer alapján a magyar közigazgatást. Helyre kívánta állíttatni a vallásszabadságot és a „nagy történelmi múlttal és népszerűséggel bíró egyházi iskolák szabadságát”,⁶³ s meg kívánta szüntetni az egyházak életébe történő beavatkozást. Az alkotmányos rendszer felett pedig a legfelsőbb bíróság, illetve a megfelelően szervezett alkotmánybíróság örködött volna.

Ezt a magyar függetlenségen és semlegességen alapuló harmadik utas programot persze lehet utópistának és idealistának bélyegezni, ez könnyebb és elegánsabb, mint érdemben vitába szállni vele, de ma sem tudom, hogy az 1980-as évek végén, a rendszerváltozás hajnalán tudtunk-e és akartunk-e többet, mint amit Bibó itt négy nap alatt papírra vetett, s mondhatjuk-e akkor valóságosan, ahogyan azt elhítenni kívánják, hogy ez csak egy földközelen levő utópia?

Az Állásfoglalásnál és Bibónál maradvá fűzzünk egy megjegyzést a kioktatást, a szövetségszervező politikát hangoztatók véleményéhez, és vessünk egy pillantást a kép egy másik vetületére is. Nevezetesen, hogy az Állásfoglalás, amely egy eszmei-politikai, ideológiai totális megbélyegzése és elmarasztalása volt, a Bibó-perben hogyan kriminalizálódott azonnal az egyén szintjén, azaz az állampárt az elvi, a kollektív büntető tételeit, megfontolásait hogyan váltotta azonnal aprópénzre egy büntetőeljárás keretében. S gondoljunk arra a Belügyminisztériumra is, amely az Állásfoglalás megállapításait folyamatosan evidenciában tartva, szinte állandóan készenlétben állt az újabb, népiekkel szemben indítandó büntetőeljárásokra, gondoljunk csak a későbbiekben említendő Püski Sándorékkal szembeni 1962-es, továbbá a Budai Balogh Sándorral szemben lefolytatott eljárásokra.

Lássuk tehát a Bibó-per kapcsán, hogy az Állásfoglalás egy-egy elvi tétele hogyan vált az egyes személyekkel szemben indított büntetőeljárások konkrét vádpontjává.

1. Az Állásfoglalás a népiek szemére többek között azt vetette, hogy a „társadalmi fejlődés vezető erejének nem a burzsoáziával szembenálló proletariátust”⁶⁴ tekintették, hanem a középrétegeket, illetve az értelmiséget és a parasztságot. Bibóék ítéletének indokolása, ahogyan az Állásfoglalásban is az elsők között szerepelt e tétel, az érdemi kifejtés legelején rója a vádlottak terhére mindezt, Bibó *Forradalom alatt*⁶⁵ című cikktervezetében foglaltak szerint: „Ennek a cikktervezetnek gondolatmenete merőben szembehelyezkedő a Magyar Népköztársaság alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend politikai alapjaival, mert az »új magyar demokrácia«, az »új rend« alapszerkezetének meghatározásánál a tervezet kizárja az állami és társadalmi tevékenység kizárólagos vezető erejeként az élcsapat által irányított munkásosztály figyelembevételét.”⁶⁶

2. „A proletárdiktatúra megteremtése, a szocializmus építésének megkezdése a »népiek« »harmadikutas«, nacionalista elképzeléseinek teljes csődjét, katasztrófális vereségét jelentette”⁶⁷ – szögezték le, azaz a proletárdiktatúrán alapuló szocializmus a kommunista szerzők véleménye szerint sem egyeztethető össze a népiek harmadikutas eszméivel. Vagy egy más helyen: „...komoly felelősség terheli őket a proletárdiktatúra államának belső fellazításában, az ellenforradalom szellemi előkészítésében való részvételért”.⁶⁸ A Bibót elmarasztaló ítéletben mindez így köszönt vissza, hangsúlyozva, hogy Bibó sem a kihallgatásokon, sem a tárgyaláson meggyőződését nem vonta vissza: „Dr. Bibó István vádlott a tárgyaláson is fenntartotta azt a nyomozóhatóságok előtt is hangoztatott meggyőződését, hogy nem tudja helyeselni a proletárdiktatúrát, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által alkalmazott módszereket a szocializmus építésében. A konszolidálást többpártrendszerrel, de a proletárdiktatúra nélkül gondolta. [...] A proletárdiktatúra nélküli és a kommunista párt vezető szerepe nélküli állami berendezkedésre törekedett.”⁶⁹

3. A népiek bűnlajstromáról természetesen nem hiányozhatott a szovjetellenesség vádja sem, az Állásfoglalás egy helyen ezt így foglalta össze: „A »népiek« alapgondolata az volt, hogy az elmúlt tíz évben volt társadalmi haladás Magyarországon, de nem volt nemzeti felszabadulás. A feladat tehát most nemzetileg szabaddá tenni a magyart, nemzeti szemléletet állítani az osztályszemlélet helyére. Ennek a célkitűzésben az adott helyzetben vitathatatlanul erős szovjetellenes éle volt.”⁷⁰ A Bibót vádlottak padjára ültetők könnyűszerrel találtak írásaiban e vádponthoz igazítható kitételeket, s az ítélet egyik fő marasztaló tételévé szovjetellenessége vált: „A fegyveres ellenforradalmat jogszerűen, de internacionalista kötelességét is teljesítve levernő segítő szovjet csapatokat »leigázó idegen hadsereg«-nek, az ellenforradalommal szemben hősiesen ellenálló magyar fegyveres erőket pedig a »honi hőhárkúlnöftmények«-nek nevezte. A fegyveres ellenforradalom borzalmas, számtalan,

a népi demokráciához hű emberi életet is kioltó terrorcselekményeit »néhány napig napirenden volt utcai igazságtételnek« nyilvánította. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt „megszálló hadsereg által felállított »bábkormány«-nak minősítette, és felszólít mindenkit e kormány el nem ismerésére és vele szemben a »passzív ellenállás összes fegyverével« való harcra.”⁷¹

4. Az Állásfoglalás leghangsúlyosabb tétele a népiek, a Petőfi Parasztpárt által képviselt harmadik út realitásának tagadására épült. A kommunista szerzők szerint a kapitalizmus és a szocializmus között nem létezik harmadik út, s ha bizonyos történelmi helyzetekben mégis létezne, úgy annak szerepe kizárólagosan arra korlátozható, hogy politikai szövetségese legyen a munkásosztálynak, tömegeket válasszon le a burzsoáziáról. Önmagukban a harmadik utasok a retrográd erők tartalékai, akik alkalmasak arra, hogy tömegeket szigeteljenek el a munkásmozgalomtól.⁷² „...a »népi« írók mozgalma jelentős szépirodalmi tevékenységet felvonultató politikai mozgalom, amelynek alapvető eszmei jellemvonása egy erős nacionalizmussal telített »harmadikutas« koncepció; az imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nem létező harmadik útnak, a »külön magyar útnak« hamis illúziója.”⁷³ Miután Bibó 1956-ban a harmadik út eszméjének egyik legnagyobb hatású képviselője volt, szinte törvényszerű, hogy az ítéletben ezt több vonatkozásban is terhére rótták. „A fegyveres forradalom kitörését olyan »konstruktív módon« megszülető »harmadik út«-nak nyilvánítja, melynek nem volt szándékában »a szocializmus valóságos vívmányainak bármiféle felszámolása«, de »minden erejük megvolt ilyen kísérletek megakadályozására“.”⁷⁴ Úgy gondolom e néhány szemelvényből is világosan látható, hogy Bibó István perében nemcsak a Nagy Imre kormány államminiszterét, de képletesen a népiség eszméjét is a vádlottak padjára ültették.

A Bibó-perhez illesszük ide a már említett 1962-es Püski Sándor és társai büntető perét, akivel szemben az eljárást már jóval korábban feltételezni lehetett, hiszen az 1958-as belügyi jelentés⁷⁵ nemcsak az írók magatartásának elemzésére tért ki, hanem a megfigyelés körébe vonta a népi mozgalomhoz szorosan kötődő személyeket is, így például Püskit is.⁷⁶ A jelentésből jól érzékelhető, hogy a belügy már ekkor egy büntető per lehetséges vádlottjaként foglalkozott Püskivel, a népi írókkal szoros kapcsolatban és barátságban álló, ellenséges beállítottságú személyként határozva meg őt, aki „az irodalmi életben gócot képez”, s lényegében összekötő szerepet töltött be a népiek között. Püski számos népi íróval, mint korábbi kiadójuk és a nehéz helyzetben segítőjük, baráti viszonyban állt, és véleményét megkülönböztetett figyelemmel kezelték, Féja, Veres Péter, Sinka álláspontját egyértelműen befolyásolta. Püski határozottan szemben állt a párt állásfoglalásával, s arról a jelentés szerint úgy vélekedett, hogy: „A népi vitában nem érdemes úgy részt venni, hogy az ember túlságosan nagy engedelményeket tegyen a kommunistáknak. Az MSZMP szempontjainak magunkévá tétele árán nem érdemes védeni a népi írókat, inkább hagyni kell, hogy a kommunisták állásfoglalása ellenvélemény nélkül maradjon. Szerinte a párt bírálatával elérték, hogy népiesek egységesebbek lettek, mint azelőtt, a támadások összekovácsolják őket. Amit azelőtt nem lehetett elérni a népiesekkel, azt most a rendszer elérte ezekkel a támadásokkal.”⁷⁷ Püski szerepét a belügy akként határozta meg, hogy ő az a személy, aki az írókat a párt politikájával való szembenállásra buzdította.⁷⁸

Püskiéket azért is ki kell emelnünk, hiszen vele és társaival szemben – az adatgyűjtés az Állásfoglalás írásával egyidőben kezdődött!⁷⁹ – a Kádár-rendszer éppen a forradalmat követő megtorlási hullám apadása idején indított büntető eljárást, akkor, amikor Déry, Háy, Zelk már szabadultak a börtönből,⁸⁰ helyzetük a körülményekhez képest konszolidálódott. Ki kell hangsúlyozzuk, hogy a népieknek szóló fenyegetés és az őket sújtó retorziók tehát éppen azokban az időkben erősödtek ismét fel, amikor az amnesztiák megkez-

dődtek és folytak, azaz a kommunista párt a népiség eszméjével, a népi mozgalom tagjaival kapcsolatosan semmiféle bűnbocsánatot nem kívánt gyakorolni.

A perben Püski mellett vádlottként a Petőfi Párt főtítkárhelyettese, Zsigmond Gyula, Bodor György és Gombos Ferenc, továbbá Gál István volt érintett, akik mindannyian szoros kapcsolatban álltak Bibó Istvánnal és Farkas Ferencsel, a Petőfi Párt 1956-os vezetőivel.⁸¹ A per nyilvánvaló célja a Petőfi Párt még aktív vezérkarának szétzilálása volt, felmorzsolni a „népi írók polgári szárnyának hátországát”, egyidejűleg pedig veszteséget okozni az emigrációval kapcsolatot ápoló és Szabó Dezső szellemi és tárgyi örökségét őrző, a kommunista renddel nyíltan szemben álló népi értelmiségnek.⁸² „Ahogy az ügyész vádbeszédében megfogalmazta, botütést és vesszősuhintást mért a vádlottakra, és legyintést intézett azok felé, akik megúszták.”⁸³

Püskiek személyében egyértelműen a népi mozgalom, a Nemzeti Parasztpárt jobbszárnyát ültették a vádlottak padjára, azt a politikai csoportot, amely marxista–kommunista ellenes volt, és Magyarországon polgári demokratikus rendszer létrehozásában „reménykedett, s akiknek ezen reménye a fordulat évét követően szertefoszlott, hiszen „Magyarországon a munkásosztály vette kezébe a hatalmat, és létrejött a proletárdiktatúra”.⁸⁴ Az ítélet szövegéből egyértelműen megállapítható, hogy a büntetőeljárás alapját az Állásfoglalásban megfogalmazott politikai elvek képezték, azaz a népiek harmadik utas eszméjének bírálata és tagadása, amely így e perben is tárgyasult a népiek felelősségre vonásában. Zsigmond, Bodor, Püski és Gombos terhére lényegében azt rótták, hogy a népi demokratikus rendszer megdöntésére törekedtek, egy polgári demokratikus államot kívántak létrehozni a többpártrendszer és a korlátozott magántulajdon alapján, amely rendszerrel csak abban az esetben lehet együttműködni, vélték a vádlottak, ha az nem a proletárdiktatúra talaján áll, és megvalósulhat a szólás szabadsága.⁸⁵ Ebben az ítéletben is jól láthatóan a népi mozgalom Bibó által megfogalmazott 1956-os programját, az Állásfoglalásban részletesen támadott harmadik utas eszmerendszert kriminalizálták: „A bíróság nem fogadta el sem a vádlottak védekezését, sem a védelem álláspontját nem tette magáévá, a »harmadik utas« politika hangoztatása nem más, mint burzsoá ideológiai frázis, melyet a burzsoázia a marxista–leninista ideológia, a kommunisták, a munkásosztály ellen fegyverül használ fel, hogy a dolgozók egy részét szembeállítsa a proletár diktatúrát gyakorló munkásosztállyal és annak vezető pártjával, a Kommunista Párttal.”⁸⁶ A vádlottak terhére rótták – az Állásfoglalás elvi iránymutatása alapján –, hogy nem ismerték el a munkásosztály vezető szerepét, esküdt ellenségei voltak a marxista ideológiának, nem akarták, hogy a munkásosztályt a Magyar Szocialista Munkáspárt irányítsa, a magántulajdon visszaállítását szorgalmazták s végül, hogy nem kívánták, hogy Magyarország a szocialista tábor tagja legyen, hogy „élvezzük a Szovjetunió gazdasági és politikai támogatását”,⁸⁷ azaz semleges Magyarországot sürgettek. Az eljárásban kísérletet tettek a vádlottak cselekményeinek közvetlenül Bibó '56-os tevékenységéhez történő kapcsolására,⁸⁸ Bibó tanúvallomásában azonban példásan ellenállt e törekvéseknek: „Az említett személyek lényeges szerepet nem tölthettek be államellenes tevékenységemben. [...] Nem emlékszem azonban arra, hogy akármelyikük is a szövegezésben (az 1956. december 8-ai közös nyilatkozat – P. B.) részt vett volna, vagy a megbeszéléseken állandó jelleggel ott ült volna. Továbbá arra sem emlékszem, hogy a közös nyilatkozattal kapcsolatban megjegyzésük vagy hozzászólásuk lett volna.”⁸⁹

Szokatlanul súlyos ítélet született, a leghosszabb szabadságvesztést Püski Sándorra mérte a bíróság – a belügy, a vádhatóság és maga a bíróság is jól érzékelte, hogy a vádlottak közül elkötelezett és határozott állásfoglalásával ő a rendszer számára a legveszélyesebb szereplő –, 4 év hat hónap börtönbüntetést és részleges vagyonekobzást. A büntetéseket – bár időközben a lényegesen enyhébb szabályokat életbe léptető új Btk. rendelkezéseit kellett alkalmazni – a Legfelsőbb Bíróság Vida Ferenc tanácsa másodfokon, a bűncselekmény minősítésének meg-

változtatása mellett helybenhagyta, figyelemmel „a vádlottak cselekményének kiemelkedő társadalmi veszélyességére”,⁹⁰ így Püski marasztalása a törvényi büntetési tétel maximumát közelítette meg. Hogy ne lehessen kétségünk afelől, hogy a büntető per ténylegesen kiknek szóló üzenetet hordozott, annak bizonyosságául említsük meg a Belügyminisztérium javaslatát, amely a per nyilvános lefolytatására irányult. A nyilvánosság ebben az esetben természetesen nem a jogállamiság garanciáját volt hivatott biztosítani, hanem hogy a letartóztatásokról és a büntető perről az újsághíreken keresztül értesülhessenek a vádlottak ismerősei, és ezeket a „köröket” így győzzék meg a párt azon politikájáról, hogy a bűnösökkel szemben szigorúan lépnek fel.⁹¹ A javaslat kitért arra is, hogy a párt képviselői mellett a tárgyalásra hívjanak meg írókat, irodalomtörténészeket, így például Illyés Gyulát, Czine Mihályt, Féja Gézát, Tamási Áront. Az eljárás üzenete nyilvánvaló és világos, ugyanakkor visszataszító: a népiek megfélemlítése társaik büntető perével. Eredményt azonban ez nem hozott, hiszen a „pedagógiai célzattal” meghívottak közül Tamási Áron és Tatay Sándor meghajoltak a vádlottak előtt mikor őket a tárgyalóterembe vezették, Tersánszky Józsi Jenő pedig kezét fogott velük.⁹² Hát így nézett ki 1962-ben a kommunisták bírálva-vitázó szövetségszerveletének politikája...

Püskiéék pere nem egyedi felbuzdulás eredménye, hozzájuk kapcsolódott például egy másik, Balogh Sándor, az Írószövetség könyvtárosa ellen indított büntetőeljárás is. Balogh Sándor Szabó Dezső munkásságának hivatott kutatója volt, s módszeresen gyűjtötte az író tárgyi emlékeit, felkereste a vele kapcsolatban állókat, hogy a visszaemlékezéseiket rögzíthesse. Balogh így jutott el Zsigmondhoz, majd később az ő ajánlásával Püski Sándorhoz, aki a háború előtt kiadója volt a háromkötetes Szabó Dezső tanulmánygyűjteménynek, *Az egész látóhatárnak*.⁹³ A Zsigmond-Püski-ügyben nyomozók látókörébe így került tehát Balogh Sándor is, s mint a harmadik utas eszme egyik szellemi megalapozójának híveként vele szemben is elindították a megfigyelést és a büntetőeljárásához szükséges adatgyűjtést.⁹⁴ Az állambiztonsági tevékenység utolsó mozzanataként Balogh Sándornál és kollégájánál, Berkes Lídiánál házkutatást tartottak, s éjszaka egy teherautónyi iratot, dokumentumot szállítottak el. Bár felmerült, hogy őt is letartóztatják, mint a Szabó Dezső-kultusz legfőbb alakját, ez elmaradt, szemben Püski, Zsigmond és Bodor őrizetbe vételével, akikkel szemben azt a házkutatásokkal egyidejűleg foganatosították. Balogh Szabó Dezsőre vonatkozó iratait később nagyrészt visszakapta, a hiányzó anyagot pedig Nagy Péternek, a párt utasítására írott Szabó Dezső-monográfiájában láthatta viszont. A kutatások adatai alapján ma már megállapítható, hogy Nagy Péter jelentései nagyban járultak hozzá Balogh Sándorék letartóztatásához,⁹⁵ akit a büntetőbíróság izgatás vádjával 10 havi börtönbüntetésre ítelt. Nagy Péter a büntető eljárásban is szerepet kapott, szakértőként ugyanis ő állapította meg, hogy „Szabó Dezső határozottan negatív hatással volt a korszak fiatal értelmiségére”.⁹⁶ Ez az újabb per természetesen szolgálta mindazt a célt, amelyet Püskiéék pere is, a népiek megfélemlítését, a népi mozgalom háttérzárójának szétzilálását. Ezen túl azonban e per közvetlen „hozádékaként” megakadályozták egy autentikus és hiteles Szabó Dezső-monográfia megszületését, amely képes lett volna megtörni a háború előtti időszak egyik legjelentősebb független magyar, a népiek eszmei előzményét jelentő, a harmadik út politikáját kifejtő, nagyhatású gondolkodó köré vont hallgatás falát. Emellett sikerült találniuk egy olyan, a kommunistákat kiszolgáló irodalomtörténészt is, aki vállalkozott arra, hogy a Balogh Sándortól elkobzott, egy monográfia alapját képező, könyvtárosi precizitással rendszerezett, évtizedes gyűjtőmunka eredményét a saját neve alatt felhasználja és a párt megbízásából megírja azt a Szabó Dezső monográfiát,⁹⁷ amely alkalmas volt az író nagyságának elrejtésére, gondolatainak, eszméinek elferdítésére. Ahogyan a népi írókat, úgy még inkább Szabó Dezsőt is karanténba zárta a Kádár-rendszer, sem tőle, sem róla a rendszer-változásig nem marxista alapállású, jelentősebb írás nem jelenhetett meg.

Miután a dolgozat témája nem az ítéletek részletes elemzése, így meg kell elégednünk e fenti néhány pont bemutatásával, amelyek azonban alkalmasak arra, hogy egyértelműen igazolják azon tételünket, mely szerint a „jobbító szándékkal” szövegezett Állásfoglalás elvi alapvetései lényegében az egyéni cselekedetek kriminalizálásának alapjául szolgáltak, s az eszmei megbélyegzésen túl eszközül szolgált az egyes emberek egzisztenciális tönkretételéhez.

5.

Mielőtt az *Új Látóhatárban* az Állásfoglalás nyomán megjelent írások áttekintésébe kezdenénk, a magyarországi vitasorozatból és visszhangból egy résztvevőt szeretnék külön is kiemelni, aki egyszemélyben biztosította az átmenetet a hazai diktált és elfogult álláspontoktól a szabad véleménynyilvánítás felé. A felszólalók véleményére, a megjelent cikkekre és a különböző fórumokon szervezett előadásokra nem érdemes időt vesztegetni, azok hangneme és mondandója elemzésre és értékelésre méltatlan, céljuk nyilvánvaló, nemcsak a párt iránti hűség bizonyítása az 1956-os forradalmat követő konszolidáció során, hanem remek alkalom az ideológiai ellenséggel, a népi írókkal szembeni leszámolásra is.⁹⁸ E kórusból egyetlen személy emelkedett ki, Czine Mihály, aki – bár ezzel és a pártba történő belépésének Déry, Háy, Zelk letartóztatása miatti megtagadásával, továbbá a Nagy Imréékkel szembeni ítélet megkérdőjelezésével⁹⁹ egész további tudósi pályafutását kockára tette, és szinte végletesen ellehetetlenítette – nyilvános fórumon vállalta meggyőződését, és fejtette ki a párthatározattól alapjaiban eltérő és azzal ellentétes álláspontját. „Ő (Czine – P. B.) elhibázottnak tartotta az egész harmadik utas nacionalista koncepciót. Főleg elhibázottnak azért, azt mondja, mert akár akarom, akár nem, ez a visszaszorításhoz fog vinni ennek az egész áramlatnak és mindannak, amit ez jelent. Mondtam, hát ott az írói kiválóságot mindenütt elismerjük. Ez nem lehet visszaszorító, ellenkezőleg, hogy kiveszi a fasizmusból. Czine csökönyös ember volt. És Czine nyíltan is kiállt már az állásfoglalás megjelenése után ebben a kérdésben, hogy ez nem helyes, mert egy nagy torzuláshoz fog vezetni a szellemi életben.”¹⁰⁰ Erre a kiállásra az MTA Irodalomtudományi Intézetében került sor, nem az ismert szeptemberi ülésen, amelynek teljes anyaga nyomtatásban is megjelent, hanem egy korábbi, júliusi ülésen, amelyen az elvtársak „készületlensége” és a párt „figyelmetlensége” okán Czine Mihály előre nem egyeztetett és a sorból teljesen kilógó mondandója elhangozhatott. A felszólalás szövege nem ismeretes, azonban egyes forrásokból részben rekonstruálható. Czine és a hozzá kapcsolódó felbátorodott felszólalók mondandójában egy belügyi jelentés szerint a rosszindulatú reakálás jutott túlsúlyra. „A magyar irodalom féltése, a túlcitálásoktól és a szektás lépésektől való félelem fejeződött ki. A vitában résztvevők többsége személy szerint védelmébe vette a népi írókat, elsősorban Németh Lászlót, Illyést és Verest. A pártállásfoglalással szemben álló hangvételre Czine Mihály nacionalista beállítottságú, rossz indulatú referátuma adta meg az alaphangot. Hozzászólásaikkal támogatták Oltványi Ambrus, Németh G. Béla, Bodnár György s az akkor még szabadlábban levő Fekete Sándor. A vitáról értesülvén Király István renegátoknak bélyegezte meg a vitában felszólalókat. Jellemző az Intézetben kialakult véleményekre és hangulatra – a népies vitával kapcsolatban –, hogy megjedvén az esetleges következményektől szeptemberben újabb népies vitát szerveztek azzal a céllal, hogy tompítsák az előző vita hangnemét, s ezzel eltereljék a figyelmet az ott felszólaló személyek éles állásfoglalásáról és az Intézményről.”¹⁰¹

A jelentésből láthatjuk, hogy a júliusi ülés nem úgy alakult, ahogyan azt az elvtársak elképzelték, Czine fellépése felborította az előzetes koreográfiát, s példájából néhányan erőt merítve, megfeleledkeztek a kötelező fegyelemről és hangnemről. Úgy kellett tehát tenni, mintha az ülés meg sem történt volna, s ezért került sor szeptemberben az újabb,

most már jól előkészített ülésre, amelyen Czine csak hozzászólóként kapott szót. Czine nyilvánvalóan nem értett egyet a pártállásfoglalásban leírtakkal, annak sem elveit, sem taktikai értelmét nem osztotta, bárhogyan is próbálták őt meggyőzni. Felszólalásában ezért feltehetően arra figyelmeztetett, hogy az állásfoglalás hiába tesz némi halvány különbséget az elmarasztaló, a népieket lényegében fasisztaként megbélyegzőkkel¹⁰² szemben, hiába igyekszik kiemelni a népi mozgalomnak a kommunista mozgalom szempontjából értékelhető érdemeit, a harmadik utas nacionalizmus bélyege alkalmas arra, hogy a szellemi és eszmei mozgalom értékes nemzeti hagyományait háttérbe, résztvevőit pedig perifériára szorítsák, súlyosan torzítva ezzel a szellemi életet.¹⁰³ Az állásfoglalás nyomán „leértékelődik az egyik legfontosabb, identitásadó, megtartó erejű nemzeti örökség: a népi íróké”.¹⁰⁴ Lényegében ezt az érzést igazolta vissza a belügyi jelentés is, amely a népi írók körében az Állásfoglalásról kialakult véleményeket foglalta össze: „Szót emeltek az ellen, hogy a vita egyoldalú, mert a népiesek nem publikálhatják válaszcikkeiket. Nehezményezték, hogy Veres Péter és Féja Géza válaszcikkei nem kerülhettek a nyilvánosság elé.”¹⁰⁵ A vita során szinte egységesen alakult ki az a felfogás a népiesek között, hogy a párt állásfoglalása a polgári írók előretörésének szálláscsinálója. Elhangzottak olyan vélemények, hogy az állásfoglalást egy »polgári zsidó klikk« erőszakolta rá a pártra, s ez nem a párt, hanem a klikk érdekét szolgálja. Úgy vélik, hogy a polgári írók ki akarják szorítani a népieseket az irodalmi életből, s maguk akarnak uralkodóvá válni. Legélénkebben Bölöni György és Mesterházi Lajos elvtársak felé irányul a támadás a népiesek részéről.”¹⁰⁶

Czine a szeptemberi hozzászólásában a mozgalom demokratikus jellegét hangsúlyozta, demokratizálódó hatását a paraszti és értelmiségi körökre. A vitán később szemére hányták, hogy „a népi írók problematikájához mintegy belülről közeledett, nem kritikusai nézőpontból”.¹⁰⁷ Nyilvánvalóan elutasította Király Istvánnak a harmadik utas nacionalizmust megbélyegző és elutasító, az egész állásfoglalást e gondolatra fűző eszmefuttatását, szembe állítva a mozgalom paraszti demokrata jellegét. S míg Király a dokumentumot a bírálva-vitázó szövetségpolitika megnyilvánulásának – jegyezzük meg, hogy teljesen naivan és a későbbi évek, évtizedek eseményeinek ismeretében felelőtlen és botor módon – fogta fel, addig Czine az első pillanattól kezdve egyértelműen adminisztratív jellegű, nyersen hatalmi intézkedésnek tekintette azt.¹⁰⁸ Király maga is elismerte évtizedekkel később, hogy az Állásfoglalás akarata ellenére a népi írók és a mozgalom visszaszorítását szolgálta.¹⁰⁹ Király, véleményem szerint elhibázottan, az egyes személyeket és magát a mozgalmat, a mozgalom által képviselt eszmeiséget külön kívánta választani és értékelni, s míg az előbbiek számára elképzelhetőnek tartott menlevelet, addig, az utóbbi, a mozgalom „nacionalista” jellegére nem kívánt védelmet találni: „Hangsúlyoznom kell ezt, mert – tekintettel arra, hogy példákat Illyés Gyula, Veres Péter, Németh László, Kodolányi János műveiből merítem, és ezek a példák sok esetben meglehetősen negatív példák – nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy ellenük, az egyének ellen beszélek, hanem csupán a nacionalizmusnak azon válfaja ellen, amely bizonyos időszakokban rajtuk keresztül nyilatkozott még a legerőteljesebben.”¹¹⁰

E ponton ismételten rá kell mutassunk arra, hogy a Király István által az ötvenes évek végén képviselt, látszólagosan reformkommunista bírálva-vitázó szövetségpolitika teóriája mennyire egybeesik a négy évtizeddel később megfogalmazódó baloldali-liberális történetírás téziseivel. Stendeisky soraiból mintha Király István szavai köszönnének vissza: „Az 1958 júniusában megjelent dokumentum nem egyértelműen megtorló jellegű: úgy ítéli el a népieket, hogy közben *szövetséget ajánl* nekik. Az állásfoglalás elsődleges célja, a kommunista párt erőfölényének deklarálása s a népiekkel való kiegyezés volt a már bevált kommunista módon: élesen *bírálva*, feltételekkel megbocsátva, hízelkedéssel, kedvezményekkel

édesgetve, az erőszak esetleges alkalmazásával fenyegetve” (kiemelések tőlem – P. B.).¹¹¹ S bár mind az ötven évvel ezelőtti kommunista Király István, mind a mai posztmarxista történész ezt a szövetségpolitikát kívánja hangsúlyozni, nem feledkezhetünk meg Czine Mihály élelátásáról, aki az állásfoglalás megjelenésének pillanatában, szinte jövőbe látóan felismerte, hogy az valójában a szellemi és fizikai kirekesztést és karanténba zárást megalapozó ideológiai, a hajtóvadászatra jeladó hatalmi határozat, amelyet a kommunisták éppolyan sikerrel és haszonnal forgattak, mint a baloldali radikális és liberális körök.

6.

Az *Új Látóbatár* folyóirat szerkesztőségének 1958-as szakadását követően (a *Látóbatár* jogtulajdonosa Vámos Imre volt, így a Molnár–Borbándi–Bikich hármasnak új néven kellett a folyóiratot folytatnia), vállalva a népiség eszméjéhez, a szerkesztők és a szerzők egy részének a népi mozgalomhoz való személyes kötődését, az Állásfoglalás megjelentetést követően, a hazai *Kortárs*-ban és az *Élet és Irodalomban* folyó egyoldalú polémiával egyidejűleg „frontot nyitott” a népi mozgalom, a népiség értékvilágának hiteles bemutatása mellett, s írások sorát közölte *Vita a népi irodalomról* cím alatt. E, ma már irodalomtörténeti értékű sorozat feldolgozása és beépítése a közgondolkodásba igen hiányosan történt meg eddig, ezért is tartjuk fontosnak, hogy az Állásfoglalás kapcsán ezen tematikus írásokról szót ejtsünk. Azért is meg kell ezt tennünk, hiszen a folyóirat, bárha talán ez így nem is fogalmazódott meg, egyedülként állított el-lensúlyt a Magyarországon folyó, egymáson is túllícitáló, egyoldalú és sok esetben feljelentés hangvételű sajtópolémiának, az itthon önként vagy kényszerűen vállalt hallgatásra ítélt helyett hitelesen mutatva fel a népiség valódi értékeit. Az Állásfoglalásnak így – bárha ez szerzőinek még csak esetlegesen sem állhatott szándékában – volt egy rendkívül pozitív hozadéka, az emigrációba szorult népiek sorra írták a népi mozgalom hiteles történetének fejezeteit. A brutális támadás az emigráns népiek legjobbjait mozgította meg, és ma már pótolhatatlan, forrásértékű tanulmányok és esszék, visszaemlékezések és memoárok sorát jelentették meg a népi irodalom és mozgalom kezdeteiről és történetéről. Ezek nélkül a népiség irodalma és mai tudásunk bizonyosan szegényesebb és hiányosabb volna.

Az írások sorát a szerkesztő, Borbándi Gyula, az 1958. évi 1. számában, *Újabb hajsza a népi írók ellen* című írása nyitotta, melyben arra kereste a választ, hogy ez a „párthatározat erejű állásfoglalás” vajon miért üldözi „inkvizitori hévvel” a népi írókat.¹¹² A szerző, az évtizedes emigrációs lét ellenére szinte valószerűtlen pontossággal mutatott rá a hajsza egyik lehetséges mozgatórugójára, nevezetesen, hogy a mozgalom eszméje évtizedes elnyomatás ellenére is élő volt, s a közgondolkodás alakítására képes, visszhangra találva nemcsak a parasztság, hanem a kispolgárság és az értelmiség soraiban, sőt ami talán még ezeknél is nagyobb jelentőségű, eljutott az ipari munkássághoz is: „...a forradalom után a munkásság választott képviselote, a Központi Munkástanács egy népi mozgalomhoz tartozó politikai gondolkodó és író – Bibó István – memorandumát fogadta el a politikai kibontakozás egyetlen reális tervének. Ha tehát ma a népi írók »káros« és »tévtanai« ellen hadjárat folyik, ez elsősorban annak következménye, hogy ezek a tanok a munkásosztály körében hódítanak, és immár olyan nagy tömegeket vonnak hatásuk alá, hogy a párt ideológiájának elterjedését veszélyeztetik.”¹¹³ Borbándi tanulmányát még ebben a számban az e kérdésben igen aktív és a feltáró munkában jeleskedő Szabó Zoltán esszéje követte, melyben a népi forradalmiság múltjáról és jövőjéről értekezett. Ebben az esszéjében fejtette ki, hogy az első világháborút követő időszak egyetlen valóságos forradalmát a népi forradalom jelentette, amelyet ezzel a kettősséggel jellemezett: „...engesztelhetetlen radikaliz-

mus a nemzeti érdeket szolgáló társadalmi és gazdasági reformok területén egyfelől, realizmus minden olyan kérdésben, amely előnytelen európai földrajzi helyzetünkkel és szerény világpolitikai helyzetünkkel kapcsolatos másfelől”.¹¹⁴ Írásában az emigráció népi eszmékhez tartozó szárnyának iránymutatásul jelölte ki, hogy e „belső kör” tagjai végezzék el a számvetés és az értékek felmutatásának műhelymunkáját, őrizték meg a „szekértábor” egységét, ne szóródjanak szét az „érvényesülés, igazodás, helyezkedés” lehetőségei között, s a „nagy számú export írótól elkülönülve folytassák az egyedül érdemest, azt, amit a fentiekben igyekeztem, sebtében, összefoglalni”.¹¹⁵ Egy leveléből tudhatjuk, hogy egy jelentősebb terjedelmű munkában kívánta a falukutató mozgalmat feldolgozni, amely ebben a formában azonban nem készült el.¹¹⁶ Jegyezzük fel e szám kapcsán, hogy Bibó életfogytiglani börtönbüntetésre ítélese kapcsán újraközölte *A Márciusi Front tíz esztendejéről* szóló tanulmányát.

Az 1958 decemberében megjelenő 2–3. dupla szám – meghallva Szabó Zoltán felhívását – Kovács Imre *A népi mozgalom bőske* című írását hozta, amelyben képet rajzolt a falukutató mozgalom indulásáról, a népi írói tábor kialakulásáról, a harmadik út értelméről, a parasztpárt működéséről és a népieknek az ötvenhatos forradalomban játszott szerepéről.¹¹⁷ Tanulmányát nem titkoltan a hazai rendszernek a népi irodalom ellen és személy szerint ellene is indított támadása ihlette, annak az „eredetien magyar mozgalomnak” a védelme és értékeinek felmutatása, amely „a kommunizmus legkomolyabb szellemi és ideológiai ellenfelének bizonyult Magyarországon”.¹¹⁸

Az 1959 februárjában megjelenő és az azt következő számban, a szerkesztői elv nyitottságának bizonyítékául, két folytatásban közölték a nagy érdeklődést és figyelmet kiváltó, Ignotus Pál *Népiségről* írott terjedelmes esszéjét. Az *Új Látóbatár* a közlést annak tudatában is látatlanul vállalta, hogy egy igen kritikus és a népiséget alapjaiban elítélő írást fog kapni. A szerkesztők ebben nem is csalódtak, Ignotus újrírta a húszas évek végén és a harmincas években kifejtett véleményét. Meglepő csupán az lehetett, hogy amikor a népiek legjobbjai otthon börtönben, kényszerű visszavonultságban, teljes elhallgattatásban, sokan pedig kényszerű száműzetésben éltek, vajon Ignotus megfelelő időpontot talált-e arra, hogy felmelegítse a Gömbös-kormányval való lepaktálás azóta többször cáfolt vádját, ledorongolva a népi irodalom színe-javát, Veres Pétertől kezdve a „hitlerista rokonszenvező Szabó Lőrincig”.¹¹⁹ Mindezt csupán azért vetem fel, mivel a mai liberális-baloldali történetírás olyan vádakot fogalmaz a népiekkel szemben, mely szerint a szabadlábban levők elmulasztották volna a szolidaritást a bebörtönzött polgári-urbánus írókkal szemben. Ez az álláspont, úgy tűnik, nemcsak arról feledkezik meg, hogy Illyésék, Németh Lászlóék hány-szor és hogyan igyekeztek közbenjárni Kádárnál, Münchenél és a többi kommunista pártvezetőnél Déry, Zelk és a többiek szabadon bocsátásáért,¹²⁰ hanem látszólag igyekszik távol tartani magát a szolidaritással nem igen vádolható Ignotus Pál féle állásponttól is, továbbá, hogy például Bibó érdekében vajmi keveset, „instanciáztak” a polgári-urbánus írók, s Bibó ügyét nemcsak itthon, de a nyugati emigrációban is leginkább a népiek tartották napirenden. Mutassunk rá arra a kettős mércére, amelyet a baloldali-liberális történetírás következetesen alkalmaz, hiszen amíg Illyés és Németh magatartása a hatalommal kötött megalkuvásnak minősül, addig mindez Dérynél szelíd ravaszsággá változik.¹²¹ E kettős mérce alkalmazása nem csak önmagában megengedhetetlen, ugyanakkor egyoldalú állítás is, hiszen megfelelnek arról, hogy amíg Bibó István börtönben ült – ha a baloldali-liberális történetírás terminológiáját akarjuk alkalmazni –, Déry is megkötötte a maga „egyezségét” a kádári hatalommal, 1962-ben publikálni kezdett, kötetet jelentetett meg, sőt 1963-ban már nyugati utazásra engedték. S ne feledkezzünk meg a parasztpárti államtitkár Szigethy Attiláról se, aki soha nem tudott már kiszabadulni a kommunista börtön-

ből, s aki a felajánlott miniszteri posztért sem mutatkozott hajlandónak a forradalom megtagadására és barátai elárulására, a kihallgatás közben, a győri rendőrség emeletéről levette magát vetett véget életének.¹²² S aztán arról se feledkezzünk meg, hogy miközben az „elhajolt elvtársak” is fokozatosan visszatértek a mindennapi életbe, 1962-ben a népiek jobboldala ellen újabb büntetőeljárások indulnak, csak úgy a miheztartás végett, a nagy szövetségkeresés és ideológiai közelítési szándék jegyében. S míg 1957-ben a népiek Illyés Gyulával, Németh Lászlóval és Veres Péterrel az élen folyamatosan felléptek¹²³ a letartóztatott urbánus írók szabadon bocsátása érdekében, addig a reformkommunista írók e szolidaritást sem 1958-ban, sem később nem viszonzták.

Visszatérve Ignotus írásának a hazai állapotokkal szembeni érzéketlenségére és felelőtlenségére, azt az is jól példázza, hogy nyomában újabb támadási hullám indult a népiekkel szemben. Mesterházi Lajos az *Új Látóbatár*-ban folyó vita kapcsán durva kirohanást intézett a népi mozgalommal szemben, felmelegítve és átvéve¹²⁴ az urbánus vádakát Gömbös, az Új Szellemi Front és a magyar fasizmus ürügyén, személy szerint átkozva Illyés Gyulát, Németh Lászlót és Féja Gézát.¹²⁵ Minderre és a vita egyéb magyarországi visszhangjának ismertetésére, így például a rádióban Fekete Sándor műsorára vagy a Kossuth adó december 22-ei esti kommentárjára, egy olvasói levélben tért ki az *Új Látóbatár* szerkesztősége.¹²⁶ Ignotus írása nemcsak Magyarországon, hanem a menekült magyarság körében is vegyes érzelmeket váltott ki, a népi, kisgazdapárti emigránsok körében egyértelmű elfogultsággal vádolták. A népiekhez tartozó Szabó Zoltán egy leveléből az is tudható, hogy a *Magyar Írók Szövetsége Külföldön* szervezet főtítkári tisztségéről történő lemondás gondolatával foglalkozott Ignotus dolgozatának megjelenését követően: „Én nem azért adtam ki ezeket a könyveket (a Bibó-kötetről és a *Kilenc költő* című lírai antológiáról van szó – P. B.), mert főtítkár lettem, hanem azért maradtam főtítkár (I. népiség cikke után), hogy a Bibó-kötet megjelenjék.”¹²⁷

Még ebben a számban folytatódott a népi irodalmat feldolgozó írások sora, ekkor látott napvilágot Szabó Zoltánnak az 1943-as szárszói konferenciát feldolgozó írásokat – amely lényegében első ízben adta politika-elméleti elemzését a konferenciának, bemutatva a népi mozgalmon belül kialakult erővonalakat, Németh László beszédét 1956 forradalmának tükrében értelmezve, továbbá Borbándi Gyulának Bibó István és Jászi Oszkár eszméit a magyar radikalizmus élő hagyományaként felmutató esszéje. Szabó Zoltán cikkét a szerkesztők nagy örömmel fogadták, hiszen attól tartottak, hogy „Ignotus elfogult cikkét nem ellensúlyozza semmi ebben a számban”.¹²⁸

A következő, az 1959/3. szám közölte Ignotus Pál írására érkezett első választ, az akkor huszonöt éves Márton László illetve kritikával a tanulmányt. Márton azt vetette Ignotus Pál szemére, hogy összetévesztette a visszaemlékező szerepét a történésszéval, a tanúét a bíróéval, vagy ahogyan a címben fogalmazott, az emlékezést az ítélkézzel, s az új generáció nevében hitet tett a népi irodalom értékei mellett.¹²⁹ Ugyanebben a számban állt ki a népiek mellett a velük szimpatizáló Cs. Szabó László is, aki az Állásfoglalás és az 1959 februárjában a magyar irodalom kérdéseiről szóló vitaindító tézisei kapcsán fejtette ki nézeteit, a sokat sejtető *Szegénységi bizonyítvány* című írásában. Cs. Szabó elkeseredetten konstatálta, hogy 1956 után sem változott semmit a helyzet, „megsavanyodott felöntésben kezdődik előlről a szemináriumi lecke kiskorúsított íróknak, az egykori zsdanovizmusnál egy árnyalattal bátortalanabb – bátortalanabb és nem enyhébb! – hangon.”¹³⁰

A két hónappal később megjelenő újabb számban a népi irodalomról folyó vitához kapcsolódva, egy a lap történetében példátlan terjedelmű beszélgetést közölt Zilahy Lajossal, amelynek kérdéseit és válaszait maga Zilahy fogalmazta. Az *Éjszakai beszélgetés* fontos kor- és irodalomtörténeti dokumentum, amelyben az események személyes résztvevője szá-

mos olyan élményt és eseményt elevenített fel, mely az olvasók előtt addig nem volt ismeretes, különösen a népieknek az *Új Szellemi Front*ban betöltött szerepére vonatkozóan. Zilahy igen éles hangon kifogásolta Ignotus Pál megbocsáthatatlan eljárását, hogy „akadjon olyan magyar író, aki londoni fedezékéből lövöldöz orosz kézen maradt íróársaira”, „orosz kézen maradt íróársainak tiszta múltját »fasiszta és náci mintájú szervezkedés« igaztalan vádjával illesse”.¹³¹ A beszélgetés élénk visszhangot váltott ki, s ki-ki a népi-urbánus vitában elfoglalt álláspontja szerint értékelte, így sajnos az írás irodalomtörténeti jelentősége és forrásértéke némileg elsikkadt.¹³² Említést kell tennünk még az e számban megjelent Nagy Ferenc Kovács Bélára emlékező beszédéről, amelyet a menekülésre kényszerített miniszterelnök, a megszálló orosz hatóságok által a képviselői mandátum védelme ellenére fogságba hurcolt kisgazdapárti vezető halála alkalmából mondott. Az írás szervesen illeszkedett a népi mozgalomról szóló írások sorába, hiszen Kovács Béla bár a Kisgazdapárt főtitkára volt, tevékenysége közel állt a népiség eszméihez.¹³³ Rá emlékezett a következő számban a népiség politikai mozgalmának egyik kiemelkedő alakja, Kiss Sándor is, aki felidézte Kovács Béla 1956-os forradalomban betöltött szerepét.¹³⁴

Az 1959. évfolyam kora őszi száma közölte Ignotus Pál nyilatkozatát is, amelyben „rendkívüli módon sérelmezte és visszautasította azt a kritikát, amellyel Zilahy Lajos a népiségről írott tanulmányát illette”.¹³⁵ Személyeskedéstől sem mentes, indulatos válasza új irányt nyitott a vitán belül, hiszen sokan kifogásolták megközelítését, hangjával, érvelésével és következtetéseivel nem értettek egyet. Ignotust hibáztatták, mivel cikkében „igen súlyos politikai hibát követett el: bizonytalan emlékezetre és elfogult ítéletre támaszkodva súlyosan kompromittáló dolgokat közölt olyan emberekről, akikkel ex officio az együttműködést kellene keresnie, márcsak az Írószövetségben viselt funkciója miatt is, nem szólva a Magyarországon élő írók megérágalmazásáról, ami már több mint hiba...”¹³⁶ A következő, az 1959-es esztendő utolsó száma közölte Szabó Zoltánnak Sárközi György költőről, az első *Válasz* szerkesztőjéről írott, a megbecsülést és tiszteletet kifejező esszéjét. A szerkesztők Szabó Zoltán esszéjét abban a tekintetben is példamutatónak ítélték, hogy a vitát ebben a szellemben kell folytatniuk, s nem az Ignotus-írás által felvetett hangnemben, nem ezzel a korszerűtlen és elfogult állásponttal vitakozva, de a mozgalom legjobb értekeit felmutatva, ahogyan Szabó Zoltán tette. A szerkesztők ezt követően gondolták úgy, hogy a polémiát lezárják.¹³⁷ Ezt korábban már Szabó Zoltán is javasolta, mondván, hogy a problémával való foglalkozás terjedelemben már sok, tartalomban azonban nem kielégítő: „Az az érzésem, hogy a populista problematikát a jövőben más módon és tervszerűen kell csinálni.”¹³⁸

Az írások sorát Kovács Imrének *Németh László megkövetése* című vallomása folytatta, továbbá Borbándi Gyulának a Széchenyi Szövetségben és más közösségekben még a negyvenes években is dolgozó fiatal falukutatókról szóló tanulmánya. Fontosnak ítélem annak kiemelését, hogy Kovács Imre nyilvánosan követte meg a pályatárs Németh Lászlót – talán nem véletlenül az otthoni támadások és keresztűzre is figyelemmel –, szemben Ignotus Pállal, akinek kritikai írása elvi alapállását ugyan tiszteletben tartva, mégis az otthoni kommunista támadáshoz asszisztált és nyújtott muníciót. Kovács Imre írása olyan emberi gesztus volt a nehéz, szinte kilátástalan helyzetben levő otthoni társ felé, amely talán sokat jelenthetett az akkor éppen a Szovjetunióbeli utazása és az elhíresült „pohárköszöntője” miatt több oldalról támadott Németh László számára: „Míg én az emigrációban lapultam és aránylag kényelmesen éltem, ők odahaza egyengették a harmadik utat, keresték az új viszonyok közepette, a világ egyik legnagyobb hatalmának hüvelykujja alatt a megmaradás, a nemzeti lét legjobb és legreálisabb feltételeit és azok biztosítását.”¹³⁹

Az írások ismertetésének sorát lényegében itt be is fejezhetjük, hiszen ezek voltak azok, amelyek az 1958-as magyarországi Állásfoglalásra, az azt követő magyarországi la-

pokban folyó vesszőfutásra feleletként értelmezhetőek voltak, s amelyek sorát talán az 1960-as évfolyamban Gombos Gyulának Szabó Dezsőről írott, Szabó Zoltán által is tökéletesnek minősített¹⁴⁰ esszéi zárták, amelyek később a ma is létező egyetlen érvényes Szabó Dezső-monográfiáig vezettek el, de amelyek tárgyalása már túlfeszítené e dolgozat kereteit. E sorba illenek nyilvánvalóan Kovács Imrének Szabó Zoltánnak és Borbándi Gyulának a Márciusi Frontról szóló esszéi,¹⁴¹ a Németh László utazását elemző Szabó Zoltán és Cs. Szabó írások,¹⁴² illetőleg az Illyés Gyula 60. születésnapja alkalmából kiadott emlékszám,¹⁴³ továbbá Révai Andrásnak 1960 őszén megjelenő, Bibó politikai filozófiáját elemző tanulmánya, amelynek írására a szerzőt Szabó Zoltán biztatta fel.¹⁴⁴ Az *Új Látóbatár* a szakadást követően ezen időszak alatt visszaállította jó hírét, stabilizálta anyagi helyzetét, megőrizte és visszahódította munkatársainak zömét, az emigráció szellemi életében – s ma már tudjuk, hogy az egész magyar kultúra világában – elfoglalt kiemelt és méltán fontos helyét.

Gondolatilag még egy írást illesztenék ide, melyet szervesen ide tartozónak érzek, mégpedig Szabó Zoltánnak a Bibó *Harmadik út*¹⁴⁵ című könyvének bevezetőjeként írott esszéjét. Az *Új Látóbatár*-béli írások ismertetése során már feltűnhetett, hogy Szabó Zoltán milyen hangsúlyos szerepet játszott a népiek, a népi mozgalom hiteles történetének feltárásában és politikai filozófiájának bemutatásában, illetőleg a Molnár Józseffel folytatott levelezésből az is nyilvánvalóvá válhatott, hogy Szabó Zoltán milyen aktivitással és politikai érzékkel szervezte a háttérből a népiek fellépését. Az emberi szolidaritás és a felelősségvállalás megható megnyilvánulása, ahogyan belevetette magát Bibó István, az eszme- és politikai társ, a barát kiszabadításának és nemzetközi elismertetésének munkájába. Az emigrációban, természetesen mások mellett, Szabó Zoltán volt a legaktívabb közreműködője azon akcióknak, amelyekkel nemzetközi nyomást kívántak gyakorolni a kommunista pártvezetésre nyugati értelmiségiek fellépésével Bibó kiszabadítása érdekében, illetőleg ezzel egyidejűleg megpróbálták Bibó politikai szerepével és írásai nyomán a harmadik út eszméjével megismertetni a világ közvéleményét. A Bibó-kötet végül is rendkívüli nehézségek árán Molnár József áldozatos munkájával napvilágot látott, aki Szabó Zoltán háttértámogatásával éppen Ignotusék ellenállásával szemben szállt síkra a kötet legszélesebb körben történő terjesztése mellett. Molnár komoly összetűzésbe került a *Magyar Írók Szövetsége Külföldön* szervezet Ignotus által félmjelzett vezetésével, mivel a könyvet az előzetesen megállapított árnál olcsóbban terjesztette, s amely végül is a Szövetség és többek szakításával, végső soron a szervezet megszűnéséhez vezetett: „...amikor jutalékom terhére az *Új Látóbatár*-ban meghirdettem a kedvezményt, az a cél vezetett, hogy a könyvet minél gyorsabban eladjuk, és pedig azoknak, akiknek Bibó írta, a kispénzű magyar értelmiségieknek, és nem az *Irodalmi Újság* érdekeit akartam sérteni, mint ahogy ezt némelyek esetleg feltételezték”.¹⁴⁶ Molnár Józsefet az vezérelte, hogy a könyv minél gyorsabban és szélesebb körben terjedhessen el, segítséget és védelmet nyújtva a börtönben ülő Bibónak, s Molnár az egész, lényegében az anyagiakon folyó vitát méltatlannak ítélte börtönben levő barátjuk ügyéhez.¹⁴⁷ Molnár József pontosan érzett rá, hogy Déry és Háy szabadulását követően a forradalom börtönben levő áldozatai érdekében a nyugati értelmiségi körök fellépése alább fog hagyni, s a még fogságban levők, elsősorban Bibó kiszabadítása érdekében a kezdeményezést át kell vennie annak a szellemi körnek, amelyhez Bibó is tartozott: „Most, hogy Déry és Háy kiszabadult, nekünk kellene akcióba lépnünk Bibó ügyében. Ebből azonban Ignotusékat teljesen ki kellene hagynunk. Szerintem igen jó alkalom lenne az indulásra Bibó könyvének megjelentetése. Imrének már írtam, puhatólóddzék, nem lehetne-e angolul is megjelentetni. Aztán minden neves egyetemi tanárnak megküldeni, meg íróknak és baloldali politikusnak és egy Bibó bizottságot alakítani. Mi az *Új Látóbatár*-ban hoznánk

egy nagy ismertetőt a könyvről, aztán beszámolnánk esetről esetre az akciókról. Gondolkozz ezen, Bibó ügyét Ignotusék úgyis csak mellésként kezelték. A mi kötelességünk most sorompóba állni. Talán nem lenne hiábavaló.”¹⁴⁸ Molnárék a fellépés szükségességét méltán érezhették, hiszen Déry, Háy és a többiek szabadulását követően a még börtönben ülők érdekében a Szövetségnek már nem sikerült oly hatásos nemzetközi akciót elindítania, mint értük. „Mintha a nyugati szellemi világ belefáradt volna a tiltakozásokba.”¹⁴⁹

7.

A népiekkel szembeni stratégia harmadik eleme az állambiztonsági szervek mindennapos megfigyeléseinek, zaklatásainak, információgyűjtéseinek gyakorlata volt, amely természetesen szervesen illeszkedett az általános érvénnyel megfogalmazott ideológiai elmarasztaláshoz és az annak alapján elindított büntető eljárásokhoz. Ezt az összetartozást és szervességet egyesek kétségessé kívánják tenni, úgy állítva be a belügyi szervek tevékenységét, mint amely önálló filozófia alapján, a párt iránymutatásán és jóváhagyásán túlterjeszkedve üldözte a népieket: „A politikai ügyekkel foglalkozók (a belügyi, állambiztonsági dolgozók – P. B.) a népi írók szigorú megbüntetésére vágytak, s ennek érdekében gyűjtöttek szorgalmasan a terhelő adatokat. Nagy buzgóságuk nem hozott eredményt. Javasataik már a vizsgálati szakaszban rendre elakadtak.”¹⁵⁰ A helyzet ezen értékelés szerint tehát úgy állt, mintha a párt és a belügy külön szálon futott volna a népiekkel szembeni fellépés kérdésében, s a párt mintegy mentette volna a belügy elől a népieket: „A szervek megszállott munkatársai a pártvezetőknél szigorúbban ítélték meg a népieket. Egyes népi írók fasiszta befolyásoltságát hajlamosak voltak a heterogén népi írói kör egészére kiterjeszteni. A népiek kommunistaellenességét, antiszemitizmusát eltúlozták, államellenes összeesküvés szándékot gyanítottak a lehallgatott magánbeszélgetésekből, a szűkebb körben megvitatott, rendszerbíráló elmefuttatásokból.”¹⁵¹ Azt gondolom, hogy e beállítás teljes egészében téves, hiszen aligha képzelhető el, hogy a belügyi szervek napi munkájáról ne lett volna a pártvezetésnek tudomása, illetőleg, hogy pontosabban fogalmazzunk, ne a pártvezetés határozta volna meg alapjaiban és részleteiben is a belügyi és az állambiztonsági szervek tevékenységét, gondoljunk csak az Állásfoglalás előkészítése során vagy a vitában felszólalók körében megfogalmazódó konkrét fasiszta vádakra és jelzőkre a népiekkel szemben. Az természetesen már a párt taktikai megfontolásai közé tartozott, hogy a „láncos kutyákat” mikor engedték szabadon. Ma már kutatók sora mutatta be azt a nyilvánvaló tény, hogy a demokrácia intézményeit megcsúfolva az MSZMP a pártapparátuson keresztül hogyan tartotta teljes ellenőrzése és irányítása alatt az igazságszolgáltatást és az azt kiszolgáló belügyi és állambiztonsági apparátust.¹⁵² Ezen írásokból világossá válik, hogy ebben az időszakban a párt irányító testületei a Legfőbb Ügyészségen, a Legfelsőbb Bíróságon, továbbá az Igazságügyi Minisztériumon és a Belügyminisztériumon keresztül hogyan határozták meg az igazságszolgáltatás napi munkáját,¹⁵³ a belügyi és állambiztonsági szervek operatív tevékenységét. Mindezek ismeretében azt gondolni, hogy a belügy, az állambiztonság nem maga a párt volt, hogy önálló elgondolásai, megítélései lehettek a népiek ügyében, úgy vélem, tévedés.

Mindezen elgondolással szemben azt állítjuk, hogy a belügy a maga módján és eszközeivel éppen az Állásfoglalást készítette elő, illetőleg a nyilvánosságra kerülését követően, annak szellemében folytatta tevékenységét, igyekezett a személyi kört a lehető legszélesebb ívben meghúzni, hiszen, ahogyan arról a dolgozat elején szólunk, a kádári rendszerre legveszélyesebb ellenséges csoportosulásnak a népieket tartották: „A népies írók tábora hely-

zetüknél, befolyásuknál, súlyuknál fogva jelenleg az irodalmi front legegységesebb rétegét s a párt irodalompolitikájával szembenállók legerősebb góciát képezi. Annak megállapítása, hogy a népies írók közül kik a ténylegesen tudatos ellenséges személyek, kik irányítják a népies írók megmozdulásait, kik sarkallják a népieseket egyre inkább a párt és az állami vezetés ellen – elsőrendű feladatunk. A népies írók körül igen széles, volt fasiszta, ellenséges személyekből összetevődő udvar található. [...] Feladatok: 1. a harmadik utas ideológia terjesztőinek felmérése, 2. a tudatos ellenséges személyek felkutatása és leleplezése, 3. a népieseket körülvevő udvar szétbomlasztása, 4. a népiesek nyugatra vezető szálainak felderítése és felszámolása.”¹⁵⁴

„A szervek munkálkodását nem befolyásolta a népi írókról szóló pártállásfoglalás. Továbbra is szorgos hangyák módjára gyűjtögették az adatokat a népi írók, s mindenekelőtt vélt »szervezőik«, Keresztury Dezső, Tompa Kálmán és Püski Sándor ellen, de nemigen jutottak előbbre” – írja Ständeisky.¹⁵⁵ Véleményének ismét ellent kell mondjunk, hiszen a belügy tevékenységét éppen az Állásfoglalás szelleme, a fő ellenség képe határozta meg, s az általános elvi jellegű megbélyegzés mellett éppen a belügy napi, operatív apró munkája jelentette az egész rendszer lényegét, az állandó fenyegetettséget és kontrollt, s ez biztosította az egyéni felelősségre vonás és megtorlás lehetőségét.

Mindezek alapján természetes, hogy az Állásfoglalás népiek körében kifejtett hatását a belügy dolgozta fel, és készítette 1958. december 11-ei keltezéssel jelentést minden fontosabb személyt illetően. A belügyi jelentést érdemes abból a szempontból is vizsgálat alá vennünk, hogy viszonylag pontos képet festett a népieknek az Állásfoglalással, illetőleg magával a Kádár-rendszerrel szembeni véleményéről. Ezek ide idézése azért sem haszontalan, hiszen újabb adaléku szolgál azon vélemények cáfolatához, amely szerint a népiek a kommunista rendszerrel kívántak volna összeépülni, s az állásfoglalás valamiféle kiegyezési okiratnak volna tekinthető. A jelentés szerint Illyés Gyulát az állásfoglalás személyét érintő bírálata megmerevítette, a vitában nyilvánosan megszólalni nem is kívánt. Németh László Illyéshez hasonlóan „mélyen megsértődve és kiábrándultságra hivatkozva vonult vissza Tihanyba”, az állásfoglalást nem kritikának, hanem ítéletnek tekintette, s ezért vállalt „önkéntes száműzést”. Míg másokat átmenetileg megnyugtatott az állásfoglalás hangja, addig Németh letartóztatástól tartott, és a belügyi jelentés szerint kijelentette: „szinte biztos abban, hogy legfeljebb pár hónapig hagyják szabadon”. Kodolányi János sem értett egyet az állásfoglalás értékelésével, továbbra is távol tartotta magát a politikától. Féja Géza, bár az Állásfoglalás megjelenése előtt ő tett leginkább lépéseket abba az irányba, hogy közös hangot találjon a kommunistákkal, annak megjelenését követően azonban éppen ő vált a népiek összetartásának egyik fő szorgalmazójává, amely álláspont kialakulásában fontos szerepet játszott dr. Tompa Kálmán és Püski Sándor, ahogy a belügyi jelentés fogalmazott, Féja „sok visszahúzó erő hatása alatt áll”. Féja az állásfoglalást sok tekintetben túlzónak és igazságtalannak tartotta, annak egy sor értékelésével nem értett egyet. Tamási Áron a népieket ért bírálat publikálását követően bár igyekezett bekapcsolódni az irodalmi életbe, elveiből, nézeteiből lényegében semmit sem kívánt feladni. A jelentés szerint Veres Péterben a párt állásfoglalása konok ellenállást váltott ki, azt vádiratnak tartotta, mely egészében s részleteiben is igaztalan, történelmietlen. A *Kortárs*-nak eljuttatott, de meg nem jelent válaszában is mindenekelőtt a „harmadikutaság” és a nacionalizmus kérdésében fejtette ki ellenvéleményét. A belügy még annak a Szabó Pálnak az ellenkezéséről is számot adott, aki egyike volt azoknak, akik leginkább hajlottak a kommunistákkal történő együttműködésre, s akinek emiatt a népiek körében csekély tekintélye volt. Erdélyi József az állásfoglalást a maga ismert stílusában kezelte, ahogy a belügyi jelentés kiemelte, számára „a népiesekkel foglalkozó pártállásfoglalás, a tőle megszokott fasiszta, antiszemita kijelentések özönének kiváltásán túl alig jelentett többet”: „Olvastam a bennünket ért buta támadást, ame-

lyekre az a válaszom, hogy ezt is, mint minden mást a zsidók csinálják ellenünk. Hogy engem züllöttnek neveznek – csúfjára a magyar irodalomnak –, nem bánt, mert inkább az bántana, ha dicsérnének.”

A jelentésből egyértelműen megállapítható, hogy a népiek szinte teljesen egységesen durva támadásként élték meg és értékelték az Állásfoglalást, azaz pontosan annak, ami lényegében volt. Körükben még csak halvány utalás formájában sem merült fel egy szövetséges vitázó, bíráló értelmezés lehetősége, s helyzetükből fakadóan az egyetlen lehetséges magatartásformát választották, a passzív rezisztenciát. A belügy, érzékelve a népiek egységes és negatív alapállását, a párt vezetőinek javasolta, hogy egyes népiekkel, így például Féjával, Tamásival vagy Sinkával külön-külön foglalkozzanak, az általános bírálaton túl kiemelt szerepű kritikusok értékeljék műveiket annak érdekében, hogy kritikájukkal a párt irányába befolyásolják őket, magyarrá fordítva, próbálják meg némelyiküket hízelgő szavakkal magukhoz édesgetni, és így megosztani őket. A belügy ehhez felajánlotta „saját eszközeit”, amelyekkel véleményük szerint fokozottabban eredményesebben befolyást gyakorolhatnak a népi írók magatartására, ahogyan a jelentés fogalmazott: „...a pártállásfoglalás célkitűzéseinek megfelelően bizonyos támogatást nyújthassunk a népiesek megosztásához”.¹⁵⁶

8.

S bár a népi írók többsége rövidebb-hosszabb szilenciumot követően visszatérhetett az irodalom világába – jegyezzük meg, hogy ez a visszatérés is csak igen korlátozott visszatérést jelentett, hiszen a népiek valamilyen szempontból is politikainak tekinthető írásai nem láthattak napvilágot –, a népi mozgalom mint politikai irányzat, a harmadik út mint eszmerendszer a rendszerváltozás hajnaláig lényegében eltemetődött. Az Állásfoglalás elérte célját, szétzilálta az egységes népi mozgalmat, föld alá szorította a tényleges alternatívát nyújtó, a nemzeti sajátosságokon nyugvó harmadik út eszmerendszerét, amely képessé tette volna a magyarságot arra, hogy a két világrendszer között megteremtse a sajátos nemzeti fejlődés irányát. Szövetségességet hangoztatni az originális népiség és a kommunizmus között annak fel nem ismerése, hogy a népiség miért is volt sokkal súlyosabb problematikája a szocialista rendszernek a reformkommunista irányzatokkal vagy más alternatív gondolkodásokkal szemben nem más, mint annak bevallása, hogy közelébe sem kerültünk az eszmerendszer lényegének megértéséhez. „A mindegyre önmaga ellentétébe forduló szabadságelv (amely a gáttalan szabad versenyben szerzett vagyoni kiváltságok érdemtelen örökletességének méltánytalanságával riaszt) és a szintén önmagát aláásó egyenlőségtörekvés (amely az eredendő emberi különbözőzés természetjogi normáit elsöprő, a személyes szabadságjogokat felfüggesztő egyenlősítő-uniformizáló diktatúrával, s az erőszak által úgyszintén a felül- és alullevők társadalmi dichotómiáját kialakító önkényuralommal fenyeget) valóságos kudarcokat vallott. Ezzel szemben az egyetemes társadalomelméleti és történelemfilozófiai ajánlatot nyújtó »saját út«, »harmadik út« távlata, az önálló »magyar műhely«-gondolat (Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi és mások képviselte eszmerendszere): a népi szellemiség világraszóló teoretikus és praktikus perspektívával szolgál. Szabadság, egyenlőség szubverzív meghasonlását a valódi »testvériség«, az erkölcs, a minőség eszményeivel korrigálva, rend és szabadság értékeltví szintézisével orvosolva létrehívható mind a liberális egoizmus haszonelvűséget, mind a despotikus etatista bürokrácia személytelen értékellenességét egyaránt mozgóató anyagközpontúság fölötti vagy utáni közösségi társadalom.”¹⁵⁷

A mi feladatunk ma már nem más, mint hogy ezt az eredeti freskót megtisztítsuk a rá rakódott vakolatrétegektől. Legalább addig el kellene jutnunk, hogy kiszabadítsuk a komp-

romittalások vádja, az utópizmus bélyege alól, hogy végre meghaladhassuk azt a közgondolkodást, amelyet az Állásfoglalás oly sikeresen gyökereztetett meg, s amelyre oly megbízhatóan építkezhetnek a ma posztmarxista irányzatai. S idézzük Németh László szavait, aki évtizedekkel korábban pontosan ismerte fel e törekvések szándékait: „Én hat-hét éve látom: személyünkben vagy erkölcsünkben, de elpusztítanak. A magyarság igazolására és védelmére feldobta, amit igazak és védtelenek fel szoktak dobni: egy csomó tehetséget, s az utolsó évtized szellemtörténete megmutatta, hogyan kell annyi jó erőt: megosztani, szétzilálni, elzüllesztetni, kivadítani. Csakhogy mások is látják, örültem Tamási szavának. Hiszen, ha egyszer mindnyájan belátjuk, győztünk is.”¹⁵⁸ ❖

J E G Y Z E T E K

- 1 A dolgozat megírásához köszönöm Görömbei András támogatását; Püski Sándornak, hogy perük teljes anyagát rendelkezésemre bocsátotta; Babus Antalnak, hogy az Akadémia Kézirattárában található Király-hagyatékából a témám szempontjából releváns dokumentumokra a figyelmemet felhívta.
- 2 Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról. Első megjelenés: *Társadalmi Szemle*, 1958, 6. szám, 38–69, utána *Kortárs*, 1958, 7. szám, 3–26 – lásd róla N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai ideológiai háttere. *Válasz Évkönyv*, 1989, II. kötet; Zimonyi Zoltán: Szabadulólévlél. A *népi írókról* című állásfoglalás – harminc év után. *Forrás*, 1989, 4. szám, 40–61 és Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. Második, javított kiadás. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, különösen az *MSZMP és a népi írók* című fejezet, 363–388.
- 3 Bár a témát többen feldolgozták, némi hiányérzetünk ezek után is maradhat. Zimonyi Zoltán rendkívül alapos és jóhiszemű írása 1988. október–novemberi keltezésű, így az elmúlt közel két évtized forrásaira természetesen nem támaszkodhatott, s fogalmazása még a kádári rend eufemisztikáját követte. Az 1956-os forradalmat, mivel az akkor egyedül használható ellenforradalom kifejezést nem kívánta használni, így írta azt körül: „...1956 politikai izgalmakat, szellemi-közéleti pezsgést s végül a nagy tüzet fellobbantó majd elhervasztó éve...” Borbándi Gyula monografíája a tőle megszokott professzionális áttekintést nyújtja a kérdésről, de számos részletet, nyilván a terjedelem okán, sem tisztázhatott. N. Pál József tanulmánya (bár ez is a nyolcvanas évek második felében született) és Salamon Konrád kötete az, amelyek a témakör legteljesebb feldolgozásának tekinthetők, a jelen dolgozat ezért ezeket tekinti olyan alapvetésnek, amelyre építkezhet. A témát Standeisky Éva is feldolgozta fent hivatkozott kötetében, az abban feltárt forrásokat ezen írás szerzője természetesen felhasználta.
- 4 Borbándi Gyula mutatott rá először, és fogalmazta meg találon: „A népiségkritika ma is ezekből a forrásokból táplálkozik. Tartalmilag és meggyőző erőben nem gyarapodott” – lásd Borbándi Gyula: *A népiségkritika nyomorúsága. Népiség és népiek*. Budapest, 2000, Püski, 67.
- 5 Standeisky lényegében az MSZMP-állásfoglalás előképeként határozza meg Révai és Lukács írásait: „...a népi írókról elkorcsosult változata Révai 1938-as és Lukács György 1946-os népi írókról szóló politikai-ideológiai célzatú fejtegetéseinek. Közös bennük egyfajta irigységgel vegyes tisztelet a magyarságban gyökerező népiek iránt, a szövetségkeresés eltökéltsége és az ideológiai közelítési szándék, valamint a vélt eszmei fölény burkolt arroganciája. S legfőképpen a népi írók hatásának, társadalmi befolyásának eltűlése” – Standeisky Éva: *A belügy, a párt és a népi írók*. 2000. című folyóirat, 2000. szeptember, 48–53.
- 6 „...ez lényegében az énáltalam készült állásfoglalás, tehát a felelősség ebben 100%-ig az enyém. Az állásfoglalás úgy készült, valamikor 1958. február elején kezdtük el a munkát, akkor jött a megbízás. Akkor én csináltam egy 3–400 oldalas nyersanyagot, amiben ez a lényegi koncepció, harmadik út és nacionalizmus ki volt dolgozva. [...] Ezt átdolgozta a Pándi Pali, illetve ő rövidítette le, [...] aztán Miklós olvasta el, aztán együtt vitattuk meg. De a Pali rövidítése árnyalatokat változtatott a lényegen, az alapkonceptiót elfogadták. Tehát ez a harmadikutas nacionalizmus” – *Beszélgetés Király Istvánnal* – kézirat, MTAKK Ms 2235/58, 122.
- 7 Kádár János 1957. június 22-ei beszéde: *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Budapest, 1993, II. 226.

- 8 „A népiek múltját kommunista pártszempontból elemző, kioktató hangvételű állásfoglalás a Kádár-érában végig érvényben maradt, bár gyakorlati jelentősége nem volt” – Ständeisky Éva: *A belügy...* Id. mű, uo.
- 9 Kádár Jánost idézi Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Id. mű, 379.
- 10 *Élet és Irodalom*, 1958. január 31 – idézi Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 372.
- 11 *Állásfoglalás*, 38.
- 12 Uo.
- 13 Kovács Imre: A hetvenéves Veres Péter. *Új Látóbatár*, 1966, 6. szám, 513.
- 14 „Némelyekre a hirtelen megvilágosodás erejével hatott az a felismerés, hogy létezik egy magyar eredetű, józan, realista, a magyarországi társadalom adottságait szem előtt tartó és a szocializmustól sem elzárkózó demokratikus politikai tan, amely meggyőző válaszokat ad a társadalom és a kor kérdéseire” – Borbándi 461.
- 15 Bertha Zoltán: Az archaikus-modern népiségről – a Tamási-modell néhány vonása kapcsán. *„De mi a népieség...”* Kölcsey Intézet, 2005, 182.
- 16 Király István szóhasználata.
- 17 *Állásfoglalás*, 68.
- 18 Beszélgetés Király Istvánnal – kézirat, uo. 123.
- 19 „Ennek a szakasznak a képe végül azt mutatja, hogy a »népiek« tábora, amely a fordulat éve idején már széthullóban volt, 1953-ban újratömörült, előtérbe került mindaz, ami összekötötte őket (nacionalizmus, nemzedéki szolidaritás), s elhalványodtak az ellentétek” – *Állásfoglalás*, 62.
- 20 Jevgenyij Dolmatovszkij 1957. május 6-ai keltezésű, Zsukov elvtárnak címzett beszámolója – idézi Babus Antal: „...ha tovább foglalkozunk a magyar írókkal, megbonthatjuk az összetartásukat” – *HITEL*, 2000.
- 21 Közli a *2000* című folyóirat – 2002. szeptember.
- 22 Ständeisky Éva: A belügy, a párt és a népi írók. *2000* című folyóirat, 2000. szeptember, 48–53.
- 23 Ständeisky Éva: *A népi írók és a kultúrpolitika az 1950-es években*. Ständeisky Éva előadása a 2001. augusztus 4–10-e között Jyväskyläben rendezett Hungarológiai Kongresszuson.
- 24 Bibó: Fogalmazvány – uo. 156.
- 25 Kovács Imréről, Szabó Zoltánról, Sz. Szabó Pálról, Mikita Istvánról, Borsos Sándorról, Borsody Istvánról, Molnár Józseféről, Borbándi Gyuláról, Gombos Gyuláról, később Püski Sándorról és a sort hosszan folytathatnánk.
- 26 A legnagyobbaktól, Németh Lászlótól, Illyés Gyulától, Sinka Istvántól, Féja Gézától, Kodolányi Jánostól kezdve a sort, Bibó Istvánon és Szabó Lőrincen át az öngyilkossági kísérletig menekülő Farkas Ferencig, Jócsik Lajosig, Püski Sándorig, Hartyányi Istvánig, Kelemen Sándorig vagy a bebörtönzött Gyáni Imréig, Márkus Istvánig, Szij Rezsőig, Zsigmond Gyuláig és a negyvenes évek végén letartóztatott, majd szabadulását követően többször állásából kirúgott, végül emigrációba kényszerült Varga Sándorig. – Életrajzi adatok: Borbándi Gyula.
- 27 Ács Margit: Irodalom-e a népi irodalom? *Kortárs*, 1997, 1. szám.
- 28 Bihari Mihály: Németh László szocializmusképéről. *Tiszatúj*, 1996. március, 46.
- 29 Bibó István (1911–1979): *Életrajzi dokumentumokban*. Budapest, 1995, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, 670.
- 30 *Állásfoglalás*, 38.
- 31 A népieséget, a harmadik út politikáját megtestesítő és 1956-ban megjelenítő Petőfi-Parasztpárt-i Bibó István államminiszter már börtönben ült ekkor, Szigethy Attila államtitkárt öngyilkosságba hajszolták, Farkas Ferenc államminiszter a vallatások és fenyegetések között sem tagadta meg a forradalom legalitását.
- 32 Salamon Konrád: id. mű. 243.
- 33 Idézi Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Id. mű. 373.
- 34 Lásd erről Ács Margit: Társas én. *Kortárs*, 2005.

- 35 Bibó István levele Szalai Pálhoz. *Bibó Emlékkönyv*. Budapest–Bern, 1991, Századvég–EPMSz, I. köt. 142–143.
- 36 Csicskó–Körössényi: id. mű. 125.
- 37 Lásd erről Salamon Konrád: id. mű. 209.
- 38 Bibó István: Levél Borbándi Gyulának. Életút dokumentumokban. Id. mű. 675.
- 39 Bibó uo. 675–676.
- 40 Lásd erről még Csicskó Mária – Körössényi András: *Egy harmadikutas szocializmus – utópia földközben*. A Petőfi Párt 1956–57-ben. Századvég, 1989, 1–2.
- 41 „Ezt a vonzerőt szerették volna kiküszöbölni a jövőre azzal, hogy a népi írókat szemléletük megtagadására kényszerítik” – Szabó Zoltán: A populizmus kérdéseiről. *Irodalmi Újság*, 1958. november 1.
- 42 Lásd erről Borbándi: id. mű. 484.
- 43 *Állásfoglalás*, 23–24.
- 44 Lásd erről például Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme*. A népi mozgalom, 1947–1987. Budapest, 2002, Korona Kiadó, 234, vagy Babus Antal idézett cikke: „Németh Lászlóra nagy lelki terror nehezedett, s végül elfogadta a díjat, de a díjkiosztó ünnepségen nem jelent meg, a kitüntetést felesége vette át. Nem köztudott, hogy a kitüntetéssel járó 50 000 forintot nem tartotta meg, hanem a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak adományozta. Sőt: ...az 50 000 Ft-ot meg is duplázta, s – Basch Lóránt közvetítésével – a börtönben levő írók, politikusok családtagjainak segélyezésére fordította.”
- 45 Ständeisky: id. mű. 432 és 444–445 – erről a megállapításról nem szükséges további vitát nyitnunk, N. Pál József tanulmány nagyságú terjedelemben válaszolta meg ezt a tökéletesen hamis beállítást. N. Pál József: Az életmű kegyelmi pillanata. Németh László 1956-os írásai. *Kortárs*.
- 46 Monostori Imre: *A Németh László recepció története 1945 után*.
- 47 Lásd erről Salamon Konrád: id. mű. 260 és N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere. *Válasz Évkönyv*, id. mű. 191, továbbá Ständeisky: id. mű. 388.
- 48 Zimonyi Zoltán: id. mű. 42.
- 49 Borbándi: Népi mozgalom, id. mű. 450.
- 50 Hivatkozhatnánk Németh László híressé vált írásaira, a Pártok és egység, illetőleg az Emelkedő nemzet, Nemzet és író című cikkekre (*Új Magyarország*, 1956. nov. 2, és *Irodalmi Újság*, 1956. november 2), Tamási Áron Tiszta beszéd című nyilatkozatára (*Új Magyarország*, 1956. november 2), Féja Géának a jobbra és balra letéréstől óvó mondataira (*A Duna völgyében csoda történt*. *Új Magyarország*, 1956. nov. 2), Farkas Ferenc november 3-ai rádiónyilatkozatában elhangzottakra, Kovács Béla szabad és független Magyarország megteremtését szorgalmazó írására (*Magyar Nemzet*, 1956. nov. 1). Ezek többnyire azonban már ismeretesek és véleményem szerint kevésbé jól artikuláltak, mint Bibó gondolatai. Ezekről lásd részletesen Salamon Konrád: id. mű. 212–220.
- 51 *Állásfoglalás*, uo. 65.
- 52 Lásd erről Vekerci László írását, melyben Gyuris György okfejtését ismerteti. Vekerci László: Király István, Lukács György, Németh László – Király István változó Németh László-képéről. *Tiszatáj*, 1997. november, 59.
- 53 Országgyűlési napló, 1953–1958, 3, 2257 – idézi Zimonyi Zoltán: id. mű. 43, ugyanez még *Élet és Irodalom*, 1958. január 31 – idézi Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 372.
- 54 Bibó István: Fogalmazvány, 1956. október 27–28. *Válogatott tanulmányok*. 4. kötet: 1935–1979. Budapest, 1990, Magvető, 141.
- 55 Bibó: id. mű. 144.
- 56 Bibó: uo.
- 57 *Állásfoglalás*, 38.
- 58 Uo. 39.
- 59 Bibó: id. mű. 148–149.
- 60 Bibó: uo. 150.

- 61 Uo. 153.
- 62 Bibó István: A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja. Fogalmazvány, 1956. október 30–31. Id. mű. 161.
- 63 Uo. 164.
- 64 *Állásfoglalás*. Id. mű. 39.
- 65 Lásd *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.
- 66 Ítélet Bibó István és társai perében. 1958. augusztus 2. T.Nb.42/1958/10 – közlés Bibó István-életút dokumentumaiból. Budapest, 1995, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, 510. – Továbbiakban: Ítélet.
- 67 *Állásfoglalás*. Id. mű. 59.
- 68 Uo. 68.
- 69 Ítélet. Id. mű. 529.
- 70 *Állásfoglalás*. Id. mű. 65.
- 71 Ítélet. Id. mű. 511.
- 72 *Állásfoglalás*. 40.
- 73 *Állásfoglalás*. 38.
- 74 Ítélet. Id. mű. 514.
- 75 A jelentést közli a 2000 című folyóirat már idézett száma is. Az idézetek azonban a Történeti Hivatal O-11803/2 számú, 1958. december 11-ei keltezésű, „A népi írók között lévő helyzet a párt állásfoglalása után” tárgyú eredeti iratból származnak, arra tovább külön már nem hivatkozok (továbbiakban: Jelentés).
- 76 A másik kiemelt személy Püski mellett dr. Tompa Kálmán volt, a népi írók orvosa, tanácsadója, támogatója. A jelentés leszögezte, hogy Tompa már az 1956-os forradalom (szóhasználatában: ellenforradalom) előtt el-lenséges gócot képezett az írók és művészek között. Lakása, orvosi rendelője a rendszerrel szemben álló sze-mélyek gyülekező helyéül szolgált, így nem véletlen, hogy a párt állásfoglalását „koncentrikus” támadásnak minősítette a népiek ellen. Tompa később kimaradt a büntető eljárásból, tekintettel arra, hogy a belügyi megfigyelés nem tudott egy vádemeléshez elegendő bizonyítékot felsorakoztatni.
- 77 *Jelentés*. 12.
- 78 Lásd erről *Összefoglaló jelentés*. 20 – Történeti Hivatal O-11803/1
- 79 Az „Ellenállók” fedőnevű ügyben a csoportos dossziét 1958. január 6-án nyitotta meg a BM II/5. ügyosztá-lya. – Lásd erről G. Bartók Béla: Mustármag. *HITEL*, 2001, november, 43.
- 80 Déry és Háy 1960 áprilisában, Zelk pedig már 1958-ban. Déry első írása 1962-ben jelent meg, ekkor kötötte első kötetére a szerződést, s a következő évben már külföldre utazhatott.
- 81 A pert részleteiben feldolgozta G. Bartók Béla: Mustármag című írásában (*HITEL*, 2001, november) és Stan-deisky Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere (*Évkönyv*, X. Budapest, 2002, 1956-os Intézet).
- 82 A per célját G. Bartók foglalta eképpen össze, id. mű. 55.
- 83 Idézi G. Bartók Béla: id. mű. 55.
- 84 A Fővárosi Bíróság T.B.XVI.9320/1962. számú ítélete dr. Zsigmond Gyula és társai perében. Budapest, 1962. július 9, 8 (továbbiakban: Ítélet). A per anyagát Püski Sándor úr bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét ez-úton is hálásan köszönöm.
- 85 Lásd Ítélet, 13 és 16.
- 86 Uo. 25.
- 87 Uo. 26.
- 88 „Tegyen tanúvallomást arról, hogy 1956. november 4-től, az ön államellenes tevékenységében milyen szerepet töltött be Zsigmond és Püski!” Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1962. május 19., 1. – Püski Sándor birtokában.
- 89 Bibó tanúvallomása, id. hely, 1 és 2.

- 90 A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának T.Bf.IV.33/1962/3. számú ítélete – Budapest, 1962. július 9.
- 91 G. Bartók Béla: id. mű. 53.
- 92 Uo.
- 93 Püski Sándornak belügyminisztériumi kihallgatása során minden általa ismert és a rendőrség érdeklődésére számoltató személyről rövid összefoglalást kellett írnia, így Balogh Sándorhoz fűződő kapcsolatáról is. Ezekben a leírásokban Püski érezhetően igyekezett semleges hangvétellel, lényegtelen vagy legalábbis nem kriminalizálható részletekkel szólni az érintett személyekről, így ezekből a leírásokból a valós érzelmeket és különösen a politikai nézetekre vonatkozó részletet nem ismerhetünk meg. Lásd erről TH V-147275/2.25. A „Szabó Dezső kultuszról”! Püskinek külön is nyilatkoznia kellett, amely természetesen néhány tényesemény megemlézésén kívül teljes mértékben nemleges volt. Lásd uo. 42.
- 94 Lásd erről G. Bartók Béla: id. mű. 47.
- 95 Lásd erről a Modor Ádám: *A titok meg a nyitja* című kötetben a Történeti Hivatal dokumentumait és a szerző feldolgozását.
- 96 Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső-kutatásom harminc éve. „Megtöröm a villámokat”. Budapest, 2004, Püski–Magyar Líra Bt., 17.
- 97 Budai Balogh Sándor főképp egyházi folyóiratokban publikálva több tucat írást tett közzé Szabó Dezsőről, részese volt a Hartványi Istvánnal közösen készített bibliográfiának, s *Vad vizek futása* címmel az író ifjúkoráról szóló kötetet jelentetett meg.
- 98 E vitát vázlatosan többen is ismertették már, legutóbb Vasy Géza: Illyés Gyula és az 1958-as pártállásfoglalás című tanulmányában. *HITEL*, 2005, augusztus, 99–113.
- 99 Lásd N. Pál József: Krónika és vallomás a sorsunkról – meg a körülmények. Czine Mihály irodalomtörténetéről. „A megtartók jöjjenek...” – Miskolc, 2004, Felsőmagyarország Kiadó, 110.
- 100 Beszélgetés Király Istvánnal. MTAKK, id. mű. 125.
- 101 Jelentés – A népi írók között lévő helyzet a párt állásfoglalása után. Budapest, 1958. december 11. Történeti Hivatal 0-11803/2. 3. – ezt idézi Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme*. Népi mozgalom, 1947–1987. Budapest, 2002, 254 (továbbiakban: jelentés vagy belügyi jelentés).
- 102 „Most a népi írókkal kapcsolatban az adott szituációban lényegében egyetlen egy nyilvános álláspont létezett, az, ami az *És*-ben, a *Magyarországban* jelent meg, ami ezt fasiszta, fasisztoid mozgalomnak és ellenforradalmi fasiszta, fasisztoid erőnek nyilvánította” – ismeretlen személy interjúja Király Istvánnal. MTAKK Ms 2235/58. 124.
- 103 Király interjú, uo. 125.
- 104 Lásd erről Király István: Czine Mihály köszöntése. *Alföld*, 1989/4. szám.
- 105 A népiségkritika a válaszok közlésének hiányát azzal magyarázza, hogy a közlés ténye és a közlések tartalma rávilágított volna arra, hogy itt szövetségesek egymás közötti vitájáról van szó. Ezzel szemben Féja levelezéséből egyértelműen kiderül, hogy a válaszdásra történő felkérések olyan időpontban mentek ki, hogy a válaszok fizikai megjelentetésére már nem volt lehetőség, így nyilvánvaló, hogy a válaszokra érdemben nem számítottak, szó sincs tehát a szövetségesség látszatától való félelemtől: Félját Kállai Gyula 1958. június 7-én kérte fel az *Állásfoglalással* kapcsolatos véleményének kifejtésére. Tekintettel arra, hogy a levél keltezésétől számított három héten belül az *Állásfoglalás* nyilvánosságát látott, bár Féja június 15-ig elkészült válaszával és azt postára is adta, így a hozzászólásokat ténylegesen nem kívánták sem az *Állásfoglalás* szerzői, sem annak nyilvánosságra hozói figyelembe venni. A *Kortárs* szerkesztői ugyanezt játszották el Féljával, amelynek eredménye ugyanaz lett, írását nem közzölték. Lásd *Féja Géza levelezése*. Budapest, 2003, Nap Kiadó, 250–251.
- 106 *Jelentés*, id. mű. 3.
- 107 Tóth Dezső hozzászólása. Vita a népi írókról – MTA Irodalomtudományi Intézetének vitái, I. Budapest, 1958, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 171.
- 108 Ma már tudjuk, hogy Czine félelmei valóra váltak, Király István vágyait a politika félresöpörte, s ezt Király a már idézett írásában lényegében maga is elismerte.

- 109 „Tehát egyrészt valóban a művészi visszaszorítás irányába hatott a [...] és a jelenlét visszaszorítása irányába hatott az állásfoglalás...” – beszélgetés Király Istvánnal. MTAKK, id. mű. 127.
- 110 Király István egyetemi tanár előadása 1961. június 10-én – kézirat, MTAKK, Ms. 2229/28. 1.
- 111 Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. 381.
- 112 Borbándi Gyula: Újabb hajsza a népi írók ellen. *Új Látóhatár*; 1958, 1. szám, 67–70.
- 113 Borbándi: id. mű. 69–70.
- 114 Szabó Zoltán: Néhány szó a népi forradalmiság múltjáról és jövőjéről. *Új Látóhatár*; 1958/1, 72.
- 115 Uo. 73. o.
- 116 „Úgyhogy most könyörtelenül elhatároztam magam a falukutató essai megírására, ez azonban nyilván hosszú lesz, és elég soká lesz kész, úgyhogy alkalmasint külön füzetben fogom kiadni” – Szabó Zoltán levele Molnár Józsefhez, 1958. 9. 8. – PIM.
- 117 Az *Új Látóhatár* egész folyamáról kimerítően írt Borbándi Gyula: *Nem éltünk biába*. Az *Új Látóhatár* négy évtizede. Budapest, 2000, Európa Kiadó, 154.
- 118 Kovács Imre: A népi irodalom hőskora. *Új Látóhatár*; 1958, 2–3. szám, 81.
- 119 Ignotus Pál: Népiség. *Új Látóhatár*; 1959/1–2, 135.
- 120 Illyés és Németh László becsületsértésig tartó fellépéssel igyekezett Kádárt meggyőzni a lefogott írók szabadon bocsátása ügyében: „A népiesek két fő városdöntője – Németh László és szerénységem – lerázhatatlanul instanciázott a legfelsőbb helyeken olyan írók mentesítése végett, akiket a köz- s egyben balhiedelem urbánusoknak osztott be, élükön Déryvel, Zelkkel” – Illyés Gyula: Egy vita vége – és eleje. Itt élned kell. Budapest, 1976, Szépirodalmi, II. kötet, 634, lásd még Kiss Ferenc írását, *Kortárs*, 1992.
- 121 Lásd erről Márkus Béla kiváló elemzését, „...Trónra ült a párt”. Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Márkus Béla: *Külön sors – Külön irodalom*. Budapest, 2002, Nap Kiadó, 329–330.
- 122 Borbándi, 481. Említsük meg Adorján Jánost is, aki a Parasztpárt újjáépítési államtitkára volt, s aki Szigethyhez hasonlóan, kihallgatása közben vetette le magát több emeletnyi magasságból az ÁVH-s épület udvarára. – Lásd erről Csicsók–Körössényi: id. mű. 136.
- 123 A népi írók 1957. március elején jártak Münnichnél, majd – mivel látogatásuk semmi kézzelfogható eredményt nem hozott – Veres Péter március 25-én levelet írt Münnichnek. „Veres tudta, hogy önmaga, illetve önmaguk, a népi írók alatt vágja a fát, s tudta, hogy Háý és Zelk neki esküdt ellenségei, mégsem hagyta őket cserben, hanem újra szóba hozta a letartóztatott írók ügyét is” – lásd: *Leveles könyv*. Egy korszak töredékei, 1956–88. Budapest, é. n., Téka, 115. – idézi Babus: id. mű: „A népiek két fő városdöntője – Németh László és szerénységem (Illyés – P. B.) – lerázhatatlanul instanciázott a legfelsőbb helyen olyan írók mentesítése végett, akiket a köz- s egyben balhiedelem urbánusoknak osztott be, élükön Déryvel, Zelkkel – lásd Illyés Gyula: Egy vita vége – és eleje. *Népszabadság*, 1974. VII. 21. Vasárnapi melléklet, 7; Az instanciázás Kádárnál történt, aki azonban hajthatatlan volt, s ezért „csúnyán összevesztünk; amiket mondtunk, a becsületsértéssel volt határos” – lásd Kiss Ferenc: *Túléljük-e?* *Kortárs*, 1992/10, 3, idézi Babus: id. mű.
- 124 „Egyébként Mesterházi a *Népszabadság*ban több mint egy féloldalas cikkében ugyanazt írja, mint Ignotus a nyilatkozatában, mintha csak összebeszéltek volna” – Molnár József levele Szabó Zoltánhoz, 1959. október 1. – PIM.
- 125 Mesterházi Lajos: Amit egy vita elárul. *Népszabadság*, 1959. szept. 23., 6 – lásd erről bővebben például Babus Antal: Németh László szovjetunióbeli utazása. *Kortárs*, 2001, május.
- 126 Balász Péter: Levél. *Új Látóhatár*; 1960, 1. szám, 79–80.
- 127 Szabó Zoltán levele Molnár Józsefhez, 19.. augusztus 20. – PIM. Szabó Zoltán aztán 1960 végén többekkel együtt ki is lépett. Lásd erről Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza*, 1945–1985. EPMSz., 1985, 279.
- 128 Molnár József levele Szabó Zoltánhoz, 1959. január 21. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár (továbbiakban PIM): „Cikked ilyen értelemben is kitünő és valóságos áldás, hogy megérkezett” – uo.
- 129 Márton László: Emlékezés vagy ítélkezés. *Új Látóhatár*; 1959. május–június, 3. szám, 206.
- 130 Cs. Szabó László: Szegénységi bizonyítvány. *Új Látóhatár*; 1959, 3. szám, 216.

- 131 Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal. *Új Látóbatár*, 1959, 4. szám, 263.
- 132 E vitához szólt hozzá olvasói levélben a történések idején külföldön élő és így a hazai értelmiségi vitában részt nem vevő, így elfogulatlannak tekinthető Polányi Mihály is, amely szerint Zilahynak kár volt tagadnia a népi mozgalom esetleges fasiszta felhangjait, hiszen a kor nagy mozgalmi mind hatottak egymásra, és sok kölcsönösség volt a kommunizmus és a faszizmus fejlődésében is. „Mondhatnám nehéz elképzelni egy népi mozgalmat 1938-ban, mely semmiben sem visszhangozta volna a modern totalitarizmus nemzeti formáját, és nem merítette volna dinamizmusát valamely mértékben ennek árából. Ez persze nem mond ellent annak, hogy ez a mozgalom erősen Hitler-ellenes volt” – *Új Látóbatár*, 1959.
- 133 „Soha emberekre nem hárult még akkora felelősség, mint azokra, akik 1945-ben a Kisgazda Párt választási küzdelmét vezették. A munka oroszlán része Kovács Béla vállain nyugodott. Ő volt a felelős azért, hogy egy jóformán közigazgatás nélküli, de mindenesetre közlekedés nélküli országban a nemzeti ügy hadjáratát megszervezze, és egy földrengésrázta földön, megszálló csapatok között a magyarok millióit a választási urnáig elvezesse. A nemzet életakarata, amelyben Kovács Béla hite gyökerezett, győzött. Ettől kezdve Kovács Bélának személyes ellenségévé vált a világ egyik legnagyobb hatalma” – Nagy Ferenc: Emlékezés Kovács Bélára. *Új Látóbatár*, 1959, 4. szám, 320.
- 134 Kiss Sándor: Kovács Béla szerepe a magyar forradalomban. *Új Látóbatár*, 1959, 5. szám, 391–395.
- 135 Borbándi: uo. 168.
- 136 Lang Dezső: Időszerű-e a népi-urbánus ellentét. *Új Látóbatár*, 1959, 5. szám, 410.
- 137 „Abban állapodtunk meg, hogy Borbándi írjon egy cikket a népi irodalomról, és zárjuk le az egészet. – Molnár József levele Szabó Zoltánhoz, 1959. nov. 10. – PIM.
- 138 Szabó Zoltán levele Molnár Józsefhez, 1959. 2. 14. – PIM.
- 139 Kovács Imre: Németh László megkövetése. *Új Látóbatár*, 1960, 2. szám, 118.
- 140 Szabó Zoltán levele Molnár Józsefhez, 1960. aug. 12. – PIM. „Gombos esszéje Szabó Dezsőről tökéletes, van-e remény rá, hogy az egész tanulmány megjelenik könyv alakban, s ha igen, hol, mikor?”
- 141 Kovács Imre: Az eredet és az örökség; Szabó Zoltán: Politikai és szellemi honvédelem. *Új Látóbatár*, 1962, 3. szám; Borbándi Gyula: A Márciusi Front éve. *Új Látóbatár*, 1962, 2. szám.
- 142 Szabó Zoltán: Utas és külvilág; Cs. Szabó László: Az utazás. *Új Látóbatár*, 1962, 4. szám.
- 143 *Új Látóbatár*, 1962, 5. szám.
- 144 „Kritikára kértem fel Révai Andrást, aki a Bibó-írások kitűnő ismerője. Ő egy nagy politikai esszét írta, főleg angol empirikus politikai gondolkodókkal hasonlítva össze Bibót. Amennyiben ezzel egyetértettek, ennek az októberi számban kellene jönni. Vagy ugyanekkor, vagy egy számmal később Kovács Imrét kellene megkérnünk egy hasonló terjedelmű tanulmányra” – Szabó Zoltán levele Molnár Józsefhez, 1960. 6. 26. – PIM.
- 145 Bibó István: *Harmadik út* – az Írószövetség által indított Magyar Könyves Céh gondozásában Londonban, 1960-ban megjelent kötet. Az előszót később Szabó Zoltán némileg átírta, s ez utóbbit tartotta a végleges formának.
- 146 Molnár József levele Szabó Zoltánhoz, 1960. augusztus 29. – PIM.
- 147 Lásd erről Molnár József levelét Szabó Zoltánhoz, 1960. augusztus 29. – PIM.
- 148 Molnár József levele Szabó Zoltánhoz, 1960. ápr. 10. – PIM.
- 149 Borbándi: A magyar emigráció életrajza, 1945–1985 – id. mű. 278.
- 150 Standeisky Éva: A belügy, a párt és a népi írók. 2000, 2002, szeptember, 48–53.
- 151 Uo.
- 152 Lásd erről például Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. 2001, Hamvas Intézet, szinte az egész kötet erről szól, de különösen „Az MSZMP ítélkezést irányító vezető szerepe” című fejezet.
- 153 A később tárgyalandó Püski–Zsigmond-perből egy apró adalék: A büntető perben született I. fokú ítéletet a Legfőbb Ügyészség azzal az átirattal küldte meg a Legfelsőbb Bíróságra, hogy az „...ítéletben megállapítás mentes a Bp. 203. §-ában írott hibáktól. Felderített, megalapozott, az iratok tartalmának megfelel. A helyesen megállapított tényállás alapján a bíróság okszerűen vont következtetést a vádlottak bűnösségére. A kizsa-

bott büntetés arányban áll a vádlottak által elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességével és tárgyi súlyával.” Már maga az ügyészégi leirat is azt példázza, hogy Püskiéknek nem lehetett sok esélyük az „igazságszolgáltatási eljárásban”, amelyet azután, ha valakinek volna némi kétsége a kézi vezérlés és a közvetlen beavatkozás tényéről, azt dr. Tímár kézzel írott feljegyzése végképp eltörölheti: „A Bf. IV. sz. tanács (kiemelés az eredeti kéziraton) tárgyalja le jul. 10-ig.” A tanács a Nagy Imre-per is tárgyaló Vida-tanács. A kézzel feljegyző dr. Tímár pedig nem más, mint az 1944–1948. között a budapesti politikai rendőrség egyik vezetője, 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese, államvédelmi ezredes. A Püski-per idején a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese. Bfl.0040.023/1962/1 Po. számú irat – Püski Sándor birtokában.

154 A BM II/5-e alosztály 1958. május 20-ai javaslata. TH O-11 803/1 – idézi Ständeisky: id. mű.

155 Uo.

156 *Jelentés*. 14. o.

157 Bertha Zoltán: Az archaikus-modern népiségről – a Tamási-modell néhány vonása kapcsán. „*De mi a népiség...*” Budapest, 2005, Kölcsey Intézet, 189.

158 Németh László: Magyarok, kibékülni! *Téli hadjárat*, Tanú könyvtár, II. é.n. 7.

A Hitel áprilisi számának szerzői

Árkossy István (1943) Budapest

Bágyoni Szabó István (1941)

Budapest

Balassa Zoltán (1949) Kassa

Botár Attila (1944) Veszprém

Csoóri Sándor (1930) Üröm

D. Molnár István Debrecen

Fehér Zoltán

Filip Tamás (1960) Budapest

Győffy Ákos (1976) Nagymaros

Jeszenszky Géza

Kiss Hermína

L. Simon László (1972) Budapest

Nagy Gáspár (†2007)

Petrik Béla (1965) Budakeszi

Sturm László (1967) Budapest

Szentmártoni János (1975)

Budapest

Szikra János (1954) Pátka

Zsidó Ferenc